

Katonai közigazgatás és nemzetiségpolitika a Délvidéken (1941. április 11–augusztus 21.)

Bevonulás és „pacifikálás”

Jugoszlávia háromhatalmi szerződéshez való csatlakozásának hírére 1941. március 27-én felkelés robbant ki Belgrádban, amely elsöpörte a németbarát Cvetković-kormányt. Az új kormány élére a hadsereg németellenes tisztikarának vezéregyénisége, Dušan Simović tábornok került, Pál régensherceg helyét pedig az angolbarátságáról ismert II. Péter foglalta el. Hitler még aznap kiadta hírhedt 25. számú hadműveleti utasítását Jugoszlávia megtámadásáról, amelyben Olaszország és Bulgária mellett Magyarország tényleges katonai részvételével is számolt a „renitens” Jugoszlávia elleni háborúban.¹ Április 6-án kora reggel, 5 óra 15 perckor, Belgrádot német gépek bombázták. Megkezdődött Jugoszlávia lerohanása.

A nem sokkal korábban, 1940. december 10-én megkötött magyar–jugoszláv örök barátsági szerződés ellenére Berlinben és Budapesten lázas diplomáciai tárgyalás folyt a támadó német csapatok átvonulásáról és Magyarország katonai részvételének módjáról.² Horthy már a Simović vezette fordulat másnapján, március 28-án közölte Hitlerrel, hogy Magyarország hajlandó teljesíteni a német kívánságokat.³ A német és magyar vezérkar között pedig megindultak a közös akció kioldozására vonatkozó tárgyalások.⁴

Annak ellenére, hogy Teleki miniszterelnök tisztában volt a Jugoszlávia elleni támadásban való részvétel következményeivel, azzal, hogy ez a fegyveres semlegesség, s lényegében az egész Teleki-féle külpolitikai koncepció összeomlását jelenti, mégis csupán formai kikötésekkel próbálta leplezni az országnak az agresszióban való részvételét. Mint ismeretes, a miniszterelnök javaslatára a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács a követ-

kező határozatot hozta: a magyar csapatok nem kerülnek német parancsnokság alá, hanem továbbra is Horthy rendelkezéséhez kötötték: megszűnik az önálló jugoszláv állam; hírek érkeznek a jugoszláviai magyarok üldözéséről; illetve katonai-politikai vákuum keletkezik az általuk igényelt területeken.⁵

Teleki tragikus öngyilkossága nem változtatott a magyar uralkodó körök szándékán a Jugoszlávia elleni támadás kérdésében. Április 2-án már német csapatok vonultak át Magyarországon. Mivel az újonnan kinevezett Bárdossy-kormány hiába várta a magyarok elleni atrocitások hírét, a „független” Horvátország kikiáltása szolgáltatta az ürügyet Jugoszlávia megtámadásához. Az április 10-i minisztertanácson Bárdossy, igyekeztén felmenteni a kormányt a magyar-jugoszláv örök barátsági szerződésből fakadó erkölcsi felelősség alól, a támadás jogosságát a jugoszláv állam széthullásával indokolta. Mint mondta: „A helyzet alakulása lehetővé tette, hogy oly módon és akkor vegyünk részt a katonai akcióban, amikor Jugoszlávia mint államalakulat megszűnt, s ennek folytán teljes akciószabadságunkat visszanyerjük.”⁶ Érvelésének jogi, politikai és morális szempontból egyaránt hamis volt azonban már nem sokat nyomott a latban. A kormány tagjai e sorsdöntő órákban a Muraköz visszacsatolásának lehetőségét fontolgatták.

A másnap elhangzó kormányzói kiáltvány a magyar katonai akció kapcsán minden felelősséget a jugoszláv kormányra hárított. Érvénytelennek minősítette az örök barátsági szerződést, amelyet, mint a proklamáció megfogalmazta, „az akkori Jugoszláviával, annak akkor békés szándékú kormányával kötöttünk”. Mivel a horvát állam megalakulásával – folytatódik a kiáltvány – Jugoszlávia megszűnt létezni, „parancsoló köteletségünkkel vált, hogy a Magyarországtól 1918-ban elszakított terület és azon nagy tömegben élő magyarság sorsának és helyzetének biztosítását újból kezünkbe vegyük”. Végül a szerb nép megnyugtatóására tett kísérletet: „Katonáim akciója nem a szerb nép ellen irányul, amellyel nincs vitánk és amellyel a jövőben békésen akarunk élni . . .”⁷ A később bekövetkező események ennek éppen az ellenkezőjét igazolták.

Horthy hadparancsára, amely az „ezeréves déli határig” előrenyomulásra szólította fel a magyar hadsereget, április 11-én a magyar alakulatok átlépték a magyar–jugoszláv határt. Már a támadás első napjaiban számos jel mutatott azonban arra, hogy a korábbi német ígéretek ellenére szó sincs az „ezeréves határok” visszaállításáról. Nemcsak a Bánátra vonatkozó remények foszlottak szét, de a Muraközre is új ígénylő jelentkezett.

Mielőtt a német csapatok a Muraközt átadták volna, április 13-án este Bárdossy rendkívüli minisztertanácsot hívott össze, mert a Muraköz kérdésében „új mozzanatok merültek fel”. Bárdossy előadta, hogy Slavko Kvaternik, a horvát állam ideiglenes államfője a zágrábi magyar konzul útján arra kérte: a magyar csapatok ne szállják meg a Muraközt. A magyar kormány „őszinte és szoros barátságban” kíván élni a horvátokkal, hangoztatta Bárdossy, az adott körülmények között azonban nem teljesíthetik Kvaternik kérését. Kifejtette, hogy amint a terület megszállása befejeződik, nem látja akadályát, hogy a Muraköz további sorsáról Magyarország „történelmi jogainak megóvása mellett – más egyéb függő kérdésekkel együtt – kellő időben a horvátokkal tárgyalásokba bocsátkozzunk”.⁸ Majd közölte a kormány tagjaival, hogy a délelőtti órákban már ebben az értelemben tárgyalt Horthyval, aki hozzájárult a katonai bevonuláshoz, s utasította is Werth Henrik vezérkari főnököt a katonai lépések megtételére. A minisztertanács végül elfogadta a Kvaterniknek küldendő válasz szövegét. Ebben közölték a horvátokkal: a muraközi és murántúli területeket a német hadvezetéssel egyetértésben megszállják, hogy ott „a személy- és vagyonbiztonságról” gondoskodjanak. Ezzel azonban nem kívánnak végleges helyzetet teremteni és „kellő időben”, a „legbarátságosabb szellemben” kívánják a horvát kormánnyal megtárgyalni az összes függő kérdéseket, beleértve a Muraköz problémáját is. Egyúttal a horvát kormány tudomására hozták: Magyarországnak létérdeke, hogy tengeri kikötőt kapjon az Adrián, s péage-jogokat élvezzen az oda vezető Gyékényes–Zágráb (Zagreb)–Fiume (Rijeka), valamint a Csáktornya (Čakovec)–Pragerhof (Pragersko) vasútvonalon, magyar személyzettel és vasúti kocsikkal.⁹

A Muraközre vonatkozó horvát igény benyújtásakor Kvaternik maga mögött tudhatta Olaszország támogatását, amely területi aspirációi miatt és balkáni befolyásának megszilárdítása érdekében még ekkor is Muraköz Horvátországhoz csatlósát szorgalmazta, s erre korábban Ante Pavelićnek, az olasz emigrációban tevékenykedő usztasa vezérnek határozott ígéretet tett. Az olasz–német ellentétek azonban nemcsak a Muraközzel kapcsolatban kerültek felszínre. Az olasz vezető politikai körök törekvése az volt, hogy Horvátország kiváljon Jugoszláviából, s ehhez az usztasa mozgalmat akarták felhasználni. Elképzeléseik szerint Horvátország olasz–horvát perszonálunió formájában kapott volna autonómiát, a Savoyai-házzal az élén. Németország kezdetben stratégiai okokból, s azért is, hogy a túlzott olasz befolyást meggátolja, inkább hajlott egy magyar égisz alatt létrejövő horvát autonómiára, és elsősorban a Horvát Parasztpárt vezérét, Vladko Mačekot szerette volna megnyerni az ügynek.¹⁰

De a Bánát kérdésében is megfigyelhető a német és olasz álláspont eltérése. Ciano még április végén is támogatta Magyarország Bánatra vonatkozó igényeit, a németek azonban már a Jugoszlávia elleni támadás első napjaiban, a román igényekre való hivatkozással közölték a magyar kormánnyal, hogy a Bánátot német csapatok szállják meg.¹¹

Az olasz támogatásra számítva április 22-én, két nappal a Jugoszlávia felosztásáról szóló bécsi német–olasz tárgyalások előtt, Bárdossy a következő táviratot küldte Villani római magyar követnek: „Állandóan fenntartott igényünk alapján számot tartunk minden olyan területre, amely 1918 előtt a szoros értelemben vett Magyarországhoz tartozott. E területek közül Bácskát, a baranyai háromszöget és Muraközt elvben máris Magyarországhoz visszacsatolt területnek tekintjük.” „Elvi ígérek” birtokában Bárdossy a Bánát visszacsatolását is elintézettnak tekintette, bár, tette hozzá, ez „valószínű hosszabb időt vesz igénybe”. Véleménye szerint az ügy csak azért húzódik, mert, tekintettel a román aspirációkra, a németek szigorúan bizalmasan kezelik. Muraköz kérdésében – folytatódik a távirat – a magyar kormány nem kíván merev álláspontra helyezkedni, sőt elvben tárgyalásra is hajlandó a horvátokkal. Majd a továbbiakban utasította Villanit, hogy a magyar állás-

pont elfogadtatásához kérje Cianón keresztül az olasz kormány támogatását.¹²

A Görögország elleni sikertelen akció után azonban Olaszország tekintélye újabb súlyos csorbát szenvedett, s áprilisban már korántsem volt abban a helyzetben, hogy érvényt szerezhesen álláspontjának a magyar–horvát határt, illetve a Bánátot illetően. A horvát autonómia tekintetében viszont lényegében az olasz elképzelések valósultak meg.

A Jugoszlávia feldarabolásáról szóló első határozat 1941. március 27-én, közvetlenül a Simović vezette fordulat hírére született meg. Az egyes érdekszférákra vonatkozó tervek pedig április 6-án már készen voltak. A német–olasz érdekeltséggű területek és megszállási zónák végleges elhatárolására április 24-én került sor. Jugoszlávia területi felosztása a következőképpen történt: 247 542 km²-nyi területéből 98 572 km²-en a Független Horvát Állam alakult meg, 6,3 milliós lakosából 3,3 millió volt horvát. Szlovénia területének jelentős részét Németországhoz csatolták, az ún. Ljubljana-i provincia olasz megszállási zóna lett. Olaszország kapta meg az adriai tengerpart nagy részét, valamint Crna Gorát. Jugoszláviának az Albánia északi részével határos területeit szintén olasz csapatok szállták meg. Macedónia egy részét, 28 250 km²-nyi területet, Bulgáriához csatolták. A Bánátot, ahol 295 ezer szerb, 120 ezer német, 95 ezer magyar, 70 ezer román, valamint jelentős számú szlovák, horvát és zsidó lakosság élt, német csapatok szállták meg. A fennmaradó szerb területek (51 ezer km²) szintén német megszállás alá kerültek.¹³

A Jugoszlávia felosztását rögzítő április 24-i bécsi német–olasz megállapodás egyrészt tovább táplálta a magyar kormány területi illúzióit, másrészt komoly csalódást keltett Budapesten.

A megállapodás jegyzőkönyve leszögezte ugyan, hogy „Horvátország Magyarország felé eső határa a Dráva vonala mentén lesz”, s a Bácska, a Bánát, a Muraköz és a Murántúl Magyarországhoz fog tartozni, e két utóbbi terület vonatkozásában azonban kétoldalú egyezmények megkötésére kötelezték Magyarországot Németországgal és Horvátországgal. Tehát a pontos határvonal megállapítását a kétoldalú tárgyalások hatáskörébe utalták, s ezzel a nagyhatalmak új viszály

magvát hintették el magyar–horvát viszonylatban. A bánáti remények a bécsi egyezmény alapján még távolabbiaknak tűntek. A megállapodás ugyanis kimondta, hogy a Bánát továbbra is német megszállás alatt marad, hogy – úgymond – „elejét vegyük a magyarok és románok közötti konfliktusnak”. Romániával megnyugtatóan közölték, hogy a Bánátért kompenzálni fogják, de, tették hozzá, ennek gyakorlati lehetőségét egyelőre még nem látják világosan. Magyarország az egyezmény értelmében szabad kikötőt kapott a dalmát tengerparton, konkrét formában azonban ezt sem rögzítették.¹⁴

Az egyezmény után tehát továbbra is bizonytalan maradt a Bánát és a Muraköz visszacsatolásának kérdése, azzal a korántsem lebecsülendő különbséggel, hogy a Muraközt a németek már átadták a magyar csapatoknak, míg a Bánát továbbra is német megszállás alatt maradt. (Később közigazgatásilag is a német fennhatóság alatt álló Szerbiához csatolták.)

Jugoszlávia alapvetően német, illetve olasz érdekek alapján történt felosztása, amely különböző revíziós és szeparatista igényeket váltott valóra, senkit sem elégitett ki igazán. Olaszországot Németország egyre erősödő horvátországi befolyása nyugtalanította, Magyarország és Románia a Bánát miatt elégedetlenkedett. A muraközi kérdés sem oldódott meg egyik fél számára sem megnyugtatóan. Hamarosan a különböző „Quisling-kormányok” közötti ellentétek is felszínre törtek a felosztott Jugoszlávia területén.

Magyarország tehát lényegében ezúttal is azokat a területeket kapta meg, amelyek megfeleltek a német érdekeknek. Ezek az érdekek elsősorban a Balkán nyugalmaához fűződtek ekkor, egy esetleges németellenes blokk kialakulásának megakadályozásához a Szovjetunió elleni támadás előkészítésének idején, valamint a jugoszláv nyersanyagforrások további biztosításához.

Magyar adatok szerint a Délvidékről 11 475 km²-t csatoltak vissza, mintegy 1,1 millió lakossal. Ez az 1918-ban Jugoszláviához került területek (20 799 km²) 55,2%-át tette ki. A leginkább reményt keltő számítások szerint is a terület lakosságának csak 37%-a volt magyar.¹⁵ Ezzel az utolsó, sorrendben a negyedik revízióval – ellentétben a felvidéki és észak-erdélyi visszacsatolással – *nem magyar többségű* területek kerültek

vissza Magyarországhoz. Hivatalosan is kénytelenek voltak elismerni, hogy a magyarság még a legtöbb magyar nemzetiségű lakost magába foglaló Bácskában is csupán „relatív” többséget alkot. A mintegy 301 ezer magyar nemzetiségű mellett jelentős délszláv tömegek jutottak kisebbségi sorsra: 243 ezer szerb, 220 ezer horvát, 80 ezer szlovén, 40 ezer szlovák és 15 ezer ruszin. A visszacsatolt területeken, elsősorban a bácskai részeken nagyszámú, 197 ezer fős németiség, valamint 15 ezer zsidó élt.¹⁶

Eltérően a korábbi területgyarapodásoktól, ezúttal nem békés visszacsatolásról, hanem katonai támadásról, fegyveres megszálló akcióról volt szó, amely egyúttal Magyarország világháborúba lépésének utolsó előtti felvonását jelentette.

Április 11-én Werth Henrik vezérkari főnök, Horthy parancsára, átvette a „főhatalom” gyakorlását az elfoglalt területeken, s a Muraközt kivéve bevezette az ún. *szükségszerű katonai közigazgatást*.¹⁷ A „szükségszerű” katonai közigazgatás tartalmát Werth így fogalmazta meg: olyan köztes állapot, amely a megszűnt jugoszláv közigazgatás és a kialakuló, ún. rendszeres magyar katonai közigazgatás közötti időszakban vált szükségessé.¹⁸ Ez azt jelentette, hogy a katonai hadműveletek mellett minden más ügyet, főleg a „közrendészeti” feladatokat a legfelső katonai vezetés, személy szerint a német-barátságáról ismert Werth irányította, a végrehajtás pedig a megszállást végző 3. magyar hadsereg parancsnokaira, egységeire hárult. Mivel a magyar kormány és a katonai vezető körök sohasem ismerték el, hogy Jugoszlávia ellen háborút viseltek, lényegében az elfoglalt területeken Jugoszlávia katonai összeomlásáig végrehajtott „közbiztonsági vonatkozású feladatokat”, azaz a tisztogató hadműveletek időszakát nevezték szemérmesen „szükségszerű katonai közigazgatásnak”. A rendszeres katonai közigazgatás apparátusa ezzel párhuzamosan április 17-e, azaz Jugoszlávia kapitulációja után épült ki. Fokozatosan és nem is egyidőben vette át a Bácska, a Muraköz, a Mura vidék és a baranyai háromszög közigazgatását.

Mint ismeretes, a délvidéki területek visszafoglalása, a bevonulás korántsem váltott ki osztatlan örömet a soknemzetiségű lakosságból, s nem zajlott le olyan, viszonylag békés körül-

mények között, mint a felvidéki, vagy éppen az erdélyi bevonulás.¹⁹

Így volt ez annak ellenére, hogy a délvidéki bevonuláskor sem hiányoztak a sajtó lelkesítő híradásai, a fogadóbizottságok, a valódi vagy félelemből fakadó hűségnyilatkozatok a délszlávok részéről, s a területgyarapítások immár hagyományos kellékei, a nemzetiszínű lobogók és kokárdák sem.²⁰ A terület magyarsága, amely több mint két évtizeden át szenvedte a királyi Jugoszlávia elnyomó nacionalista nemzetiségpolitikáját és saját bőrén érezte, milyen másodrendű polgárként élni szülőföldjén, nem a megrendezett ünnepek kötelező örömeit érezte. Többségük számára a „szerb” fogalma egyet jelentett a gazdasági, társadalmi és különösen a nemzeti elnyomással. S ez nem véletlen. A királyi Jugoszlávia (kezdetben Szerb–Horvát–Szlovén Királyság) létrejöttének szinte első pillanatától fogva a magyarok gazdasági és társadalmi pozíciójának meggyengítésére, kulturális intézményeinek felszámolására törekedett. Az 1920-as nagy vasutassztrájk idején például csak a szabadkai (Subotica) vasútigazgatóság területén 1500 magyar vasutast bocsátottak el. Hasonló intézkedések sújtották a közalkalmazottakat, akikkel szemben különösen az államnyelv ismeretének és használatának követelménye szolgáltatott okot visszaélésekre. A helyzet kilátástalansága és a retorziók miatt 1918 és 1921 között 39 272 magyar hagyta el Jugoszláviát, illetve élt az optálás lehetőségével. Az új állam a magyarokat (akiknek létszáma egész Jugoszlávia területén még a kétségkívül tendenciózus 1921-es népszámlálás szerint is 422 079 fő volt) másodrendű állampolgárként kezelte, egy időre megfosztotta őket politikai jogaik gyakorlásától, kizárta a földreformból, és rendkívüli módon leszűkítette az anyanyelvi oktatás lehetőségét. A Vajdaságban kiosztott majdnem 1 millió kat. holdból az ottani földnélküliek 41,4%-át kitevő magyar parasztság semmit sem kapott. Az anyanyelvi oktatás lehetőségét többé-kevésbé csak az elemi iskola alsó négy osztályában biztosították, az ötödik és hatodik osztályban már a népiskolákban is államnyelven folyt a tanítás. Az ún. névelemzés gyakorlata tovább szűkítette az anyanyelven történő tanulás lehetőségét. A magyar iskolarendszer felszámolásának következtében a Vajdaságban egyetlen magyar tannyelvű

gimnázium maradt.²¹ A nemzeti felszabadulás bódulatának első perceiben a magyar lakosság úgy érezte, mindez egy csapásra megváltozik.

A Muraköz kapcsán e vonatkozásban csak arra szeretnénk utalni, hogy tekintettel a Horvátországgal fennálló területi vitákra és a külpolitikai megfontolásokra, vagy ahogyan a korabeli dokumentumok megfogalmazták, a horvát lakosság „érzékenysége”, a bevonuló hadsereg szigorúan tartotta magát a *horvátokkal szembeni megkülönböztetett* bánásmódhoz. Werth első bizalmas katonai közigazgatási parancsában így utasította a bevonuló csapatokat: „A horvátokat a katonai közigazgatási szervek barátságos bánásmódban részesítsék mindaddig, amíg a Legfelsőbb Hadúr kiáltványában előlegezett bizalommal nem élnek vissza.”²²

A Muraközben a „horvát nemzetre való tekintettel” a minisztertanács határozata alapján nem rendezhettek nagyobb szabású bevonulási ünnepségeket sem.²³ Heszlényi József szállásmester pedig már április 12-én arra intette a csendőrséget, hogy a magyarok mellett „idegen ajkú testvéreink”, a horvátok se csatlakozzanak azon emlékükből, miszerint a csendőr a „rend, a törvénytisztelet, az igazság” megtestesítője.²⁴ Július 11-ig, a muraközi katonai közigazgatás bevezetéséig lényegében érintetlenül hagyták a horvát közigazgatást is.

A németiség helyzetére nem kívánunk részletesen kitérni.²⁵ A fentiekkel összefüggésben azonban utalni kell különleges helyzetükre, szerepükre, melyet a megszállás napjaiban, illetve később játszottak. A katonaság a következő instrukciókkal lépte át a határt: „Németeket ugyanazok a jogok illetik meg, mint Magyarország területén (kisebbségi egyezmény). Lobo-góik, szervezeteik, sajtójuk teljes jogegyenlőséget élvez.”²⁶ A bevonuló egységek és a németiség között azonban az első perctől kezdve számtalan feszültség keletkezett, s a helyzet csak lassan konszolidálódott. Már a bevonulást megelőzően a Kulturbund fegyveres osztagokat szervezett, s felkészülve várta – a német csapatokat. Április 11-én Újvidéken a magyar csapatok 13-i bevonulásáig a Kulturbund vette át a hatalmat, és dr. Sepp Janko vezetésével aktív tevékenységet fejtett ki azért, hogy a Bácskát német csapatok foglalják el. A magyar csapatok bevonulásának hírére Janko – aki rádión hosszabb

ideje állandó összeköttetésben volt a német vezető körökkel – április 11-én a következő rádióüzenetet küldte Bécsbe: „Any nyira csalódottak, elkeseredettek és nyugtalanok vagyunk. Mit keresnek itt a magyarok? Inkább egész életünkben hot-tentották uralma alatt élnénk, semmint egyetlen napig is megalázottan alá vessük magunkat Szent István koronájának és kormányzója gúnyájának.”²⁷ Apatinban, Cservenkán (Crvenka) és Újvidéken a bevonuláskor határozottan kifejezést adtak a magyar csapatok megérkezése feletti csalódottságuknak, s úgy viselkedtek, mint „állam az államban”. Német nyelvű út-leveleket állítottak ki, eltávolították a magyar zászlókat, helyükbe horogkeresztes zászlókat tűztek ki stb. Németországi sugallatra, a Bánáthoz és a Szerémséghez hasonlóan, német fennhatóság alatti autonómiát követeltek.²⁸

A jugoszláv határt átlépő katonaság egészen más parancsot kapott a szerbekkel kapcsolatos bánásmódot illetően. Werth április 11-én nyomatékmal utasította a támadó egységeket: „*Elvül szolgáljon, hogy a szerbeket erősebb kézzel kell kezelni, mint annak idején a románokat.*”²⁹ Ez azonban önma-gában még nem ad választ arra, miért volt több ezer polgári áldozata – elsősorban szerbek és zsidók – a Délvidék visszafoglalásának, s miért került sor az ún. pacifikáló hadművelet-re. A kérdés megközelítőleg pontos megválaszolása érdekében először meg kell vizsgálnunk a magyar hadvezetésnek a várható jugoszláv ellenállással kapcsolatos nézeteit.

A katonai vezetés április 10-én még arra számított, hogy az „ellenség szívós védelmet fog kifejteni”; ilyen értelemben nyilatkozott Werth a rádióban április 11-én az esti órákban elmondott közleményében.³⁰ Pedig a hadsereg parancsnoki kara a korábbi felderítésekből jól tudhatta, hogy a német csapások alatt néhány nap alatt összeomló jugoszláv hadsereg a magyar támadás megindulásakor lényegében már kiürítette a szóban forgó területeket. Hátramaradt kisebb alakulatai sem fejtettek ki katonailag számottevő ellenállást, tevékenységük elsősorban a hidak felrobbantására korlátozódott.³¹ Peterdy Pál tábornok, a Duna–Tisza közén előrenyomuló 10. gyalogosdandár parancsnoka április 12-én már a tényleges helyzetnek megfelelően arról értesítette a dandár tisztjeit, hogy „az ellenség szívós védekezésével a fővezérség nem számol”.³² A IV.

hadtest április 12-i előrenyomulásának intézkedési terve is abból indult ki, hogy a Duna–Tisza közén az „ellenséges erők ezután sem fognak ellenállást kifejteni”.³³ Másnap a jugoszláv hadsereg utolsó alakulatai is elhagyták a Bácskát.

A hadvezetés azonban továbbra is tartott a „csetnik alakulatok gerilla harcától”.³⁴ A magyar vezérkar értékelése szerint ugyanis a jugoszláv védelem *reguláris és irreguláris* alakulatokra épült. A határőr (graničar) egységek és az ún. erődmegszálló csapatok (posadna grupa) a védelem reguláris részét képezték, a dobrovoljácokkal megerősített, felfegyverzett csetnik szervezetek pedig az irreguláris alakulatokat.³⁵ A vezérkar tehát a hadsereget támogató *összehangolt gerillaakciókra számított*.

Érdemes felfigyelnünk a csetnik és dobrovoljác támadási veszély összekapcsolására. Nyilván ezzel függött össze, hogy a katonai vezetés által befolyásolt sajtóban, különösen a bevonuló hadsereg mellett működő propagandaszázad híradásaiban már az első nap, tehát még az ún. csetnik lövöldözések *előtt* megjelent az „elvadult, mindenre kész” terrorista szerb-csetnik és dobrovoljác alakja, amely az ellenkezőjére változtatva a jugoszláv–magyar közeledés rövid időszakának képét az „erős, szabadságszerető szerb népről”. Már a bevonulás előtti napokban megindult a közvélemény ilyen irányú átformálása. A „végletekig felizgatott és már hosszabb ideje felbujtott dobrovoljácok és csetnikek és egyéb felelőtlen elemek, a Narodna odbrana [párton kívüli szerb nacionalista, tengelyellenes szervezet – S. E.] és egyéb, a magyar és német kisebbség fékentartására már régebben megszervezett szélsőséges elemek most már a legvadabb terror-akciókra vetemednek a védtelenül kiszolgáltatott nem szerb őslakosság ellen”³⁶ – olvashatjuk a propagandaszázad egyik első tudósításában.

A magyar vezérkar „Védekezés a szerb titkos szervezetek ellen” című bizalmas anyagában a jugoszláv történelemben ténylegesen szerepet játszó titkos társaságok, például a Fekete kéz és a Fehér kéz mellett az egyébként nyíltan szervezkedő csetnik szervezeteket nevezte a leginkább veszélyes alakulatoknak. Mint az említett okmányban olvashatjuk: a csetnik szervezeteket „hadosztályonként állítják fel és rendes, katonailag zárt alakulatokba szervezik be. Tagjai katonai és speci-

ális képzést kapnak és megfelelő fegyverzettel látják el őket.” A szervezet célja a magyar katonai vezetésnek a tényeknek különben megfelelő értékelése szerint béke idején a nemzeti-ségek megfigyelése, a kémelhárítás és az államvédelem, hábo-rú idején pedig az „ellenséges területen való rombolás és sza-botázs, gyilkosságok, pánikkeltés, az ellenséges csapatok fel-vonulásának megakadályozása, az ellenség által elfoglalt terü-leteknek tervszerű propagandával való aláaknázása, végül a szabadcsapatos (komitácsi) küzdelem.”³⁷

De létezett-e valójában ez a feltételezhetően német hírforrá-sok által is jelzett, kettős, reguláris-irreguláris hadviselésre épülő jugoszláv védelmi terv? Voltak-e gerillaharcra felkészí-tett csetnik szervezetek Jugoszláviában, s ha igen, milyen el-lenállást fejtettek ki a bevonuláskor?

Csetnik szervezetek valóban léteztek. A „haza becsületének és szabadságának” védelmére alakult Csetnik Egyesület (Ud-ruženje četnika za slobodu i čast otadžbine) az első világhábo-rú után mint országos szervezet működött, s hosszú ideig a na-cionalista nagyszerb gondolat és az erre épülő rendszer szilárd támasza volt. A jugoszláv külpolitika német- és olaszbarát irányzatának erősödésével azonban fokozatosan összeütközés-be került a hivatalos politikával. A harmincas évek derekán a szervezetből kivált egy angol orientációjú csoport, Ilja Trifu-nović Birčanin, valamint Dušan Đule Dimitrijević vezetésével, és megalakították külön szervezetüket, a Régi Csetnikek Társaságát (Društvo starih četnika). Birčanin egyúttal a már emlí-tett Narodna odbrana vezetője is volt. Alapvető nézeteik a nagyszerb vezetésű, egységes, centralizált Jugoszláviáról sem-mit sem változtak. Pećanac ezt a Jugoszláviát német, a Régi Csetnikek Társasága pedig angol segítséggel kívánta fenntar-tani és megvédeni. Maga Birčanin a Simović tábornok vezette 1941. március 27-i tengelyellenes fordulat aktív résztvevője lett, a csetnik mozgalom másik szárnyának vezéregyénisége, Pećanac a német megszállók oldalára állt, s ezért Draža Mihai-lović csetnikjei megölték.³⁸

Az első világháború tapasztalataiból kiindulva a jugoszláv vezérkar valóban számításba vette a csetnik szervezetekre épülő gerillaakciókat, de csak mint a reguláris egységek tevé-kenységét *kiegészítő* harci formát. A jugoszláv hadsereg vá-

ratlanul gyors összeomlása következtében azonban sem a Délvidéken, sem Jugoszlávia egyéb területein *nem került sor* a csetnik szervezetek szervezett, összehangolt ellenállására az ún. áprilisi háború idején. Pećanac ugyan még Jugoszlávia katonai összeomlása előtt megkezdte a csetnik alakulatok szervezését Dél-Szerbia területén (csapatait „fekete csetnikeknek” hívták), de augusztusban a már mintegy 6500 fős fegyveres csoportot a németek rendelkezésére bocsátotta. Draža Mihailović, aki a háború alatt a 2. jugoszláv hadsereg operatív osztályának vezetője volt, csak az április 17-i kapitulációt követően tört át harminc emberével a Ravna Gora bércei közé, ahol azal a céllal szervezte meg egységeit, hogy a szövetségesek balkáni partraszállása esetén akcióba lépjenek. Mint ismeretes, a Mihailović vezette katonai szervezetet a jugoszláv emigránskormány később elismerte, maga Mihailović 1942 és 1944 között ennek a kormánynak hadügyminisztere volt. Az áprilisi háború idején azonban – mint már utaltunk rá – az említett csetnik alakulatok nem fejtettek ki szervezett ellenállást, ami természetesen nem zárta ki, hogy a csetnikek elszórtan, szervezetlenül ne tettek volna kísérletet akár a Délvidéken, akár Jugoszlávia más területein az elszigetelt ellenállásra.³⁹

A rendelkezésünkre álló források azt valószínűsítik, hogy a katonai vezetés nem tudott a csetnik szervezet kettéválásáról, és eltúlzott információkra építette a szervezett, összehangolt gerilla-ellentámadást feltételező számításait. Azzal természetesen nagyon is tisztában voltak, hogy a csetnik szervezetek tagjai az egységes Jugoszlávia meggyőződéses hívei, s ezért a Jugoszlávia kárára bekövetkezett területgyarapodás potenciális ellenfelei. A csetnikek ellen hozott intézkedéseket minden bizonnyal az a félelem ösztönözte, hogy ez a szembenállás valószínű veszélyé válik.

A magyar csapatok gyors előrenyomulásával egyidejűleg sokasodtak a Bácskában a csetnik lövöldözésekről szóló megtehetően ellentmondásos hírek.

Például a Zomborba (Sombor) április 13-án bevonuló 10. kaposvári gyalogoszadandár egyik tisztje arról számolt be, hogy alig érték el a város határát, a környező házakból és a víztornyokból „élénk tüzelést” kaptak. S bár a tüzelés egész éjjel tartott, a magyar egységek nem viszonyozták. Reggel (!), amikor

elindultak a tűzfészek felderítésére, a dandárparancsnok egyik tisztje azt a felvilágosítást adta, hogy a „szerb toronyból” lőttek. Erre az ütegparancsnok, a „környező házakból jövő erős tüzelés közben”, az ágyút a toronyra irányította, és öt lövést adott le. „Mind az öt lövés telitalálat volt, mely után a tüzelés megszűnt.”⁴⁰

Peterdy Pál tábornok viszont ugyanerről az eseményről a következőket írja: „A tűzfészek hollétéről a sötétségben nem lehetett bizonyosságot szerezni, mert mindenki önkéntelenül a nagyobb háztömböket vette gyanúsnak, pedig nem feltűnő, kis házakban volt a legtöbb berendezve.

Jellemző, hogy a 36. gyalogezred egész éjszaka azt jelentette, hogy a gimnázium tetejéről lőnek, annak ellenére, hogy a tetőt az éjszaka folyamán háromszor is átkutattam és azt üresnek találtam, nekem meg az volt a benyomásom, hogy a Sokol ház tetejéről lőnek a gimnázium felé, bár a 36. gyalogezred parancsnoksága minden ilyen közlésemre azt válaszolta, hogy a tetőt többször is átkutatta, s nem találnak semmi gyanúsát.”⁴¹

Kádár Gyula, aki maga is részese volt a zombori bevonulásnak, így emlékezik az eseményekre: „A jugoszláv csetnik szervezet kb. 45–50 fiatalat hátrahagyott a városban. Ezek fegyverrel és lőszerrel ellátva padlásokon bújtak meg. A sötétség beálltával lövöldözni kezdtek járókelő katonákra, de inkább a levegőbe. Ettől a mi alakulatainknál pánik keletkezett. A saját legénység – nyilván már alkoholhoz is hozzájutva – ugyancsak vaktában lőtt. A szakasz- és századparancsnokok vagy nem voltak a körleteikben, vagy éppen olyan hitványan meghúzódtak, mint a hadtestparancsnokság, és semmit nem tettek a lövöldözés beszüntetésére. A cél nélkül leadott lövések a város másik végén csapódtak le, az ott elhelyezett legénység »abból az irányból lőnek a csetnikek« alapon ugyancsak vaktában lövöldözni kezdett. Fegyelmezett és jó parancsnokok kezében lévő csapatokkal szemben az egész csetnik támadás jelentéktelen semmiség lett volna . . .”⁴²

A Duna–Tisza közé előrenyomuló IV. hadtest parancsnoka, Horváth László altábornagy a beérkező jelentések és személyes tapasztalatai alapján hasonló módon értékelte az első napok eseményeit. A „csetnik garázdálkodásairól, állandó rajtaütéseiről” szóló jelentéseket erősen túlzottaknak minősítette.

Benyomása szerint „a csapatokon elharapódzott a pánikra való hajlam és ugyanolyan indokolatlan félelem és rettegés vesz erőt egyeseken, mint a világháború kitörésekor a kozákoktól. Kétségtelen megállapítást nyert az a körülmény, hogy a pánik hatása alatt a csapatok maguk kezdeményezik vagy folytatják az esztelen lövöldözést, amely nem egy alakulatnál már olyan méreteket öltött, hogy egyes parancsnokságok lösszerutánpótlási igénylésekkel fordultak a hadtestparancsnoksághoz.”⁴³

Horváth altábornagy is abban látta a pánik legfőbb okát, hogy a „csapatok sok tekintetben nélkülözik az előjárók személyes jó példáját és nemegyszer tanúi olyan jelenségeknek, hogy a félelem érzése még tisztekben is elhatalmasodik. Eme körülmények arra mutatnak, hogy az emberek egy meglehetősen széles körén tömeghisztéria lett úrrá.” Végül utasította a parancsnoki kart, hogy a „magyar fegyver becsülete érdekében kíméletlen eréllyel” állítsa helyre a rendet és fegyelmet, a katonaság önbizalmát. Ha „gyávaságra lehet következtetni, az illetőt azonnal le kell tartóztatni és hadbíróság elé kell állítani.”⁴⁴

Később maga a vezérkar főnöke is kénytelen volt elismerni: pánik tört ki a csapatoknál „néhány csetnik működésétől”, a lövöldözés – tudniillik a csetnikeké – szervezetlenül, céltalanul folyt és „saját részről veszteséget csak véletlenül, illetve ritkán okoztak”.⁴⁵

Ilyen légkörben azután néha az is elegendő volt, ha akadt egy-egy haragos szomszéd vagy megfélemlített ember, aki a másakra mutatott: ez csetnik.

Április 17-én, a zombori tábori csendőrségen felvett jegyzőkönyv szerint Ivan Nikolić a következőket vallotta: „1941. április 14-én az Apatini utat katonaság szállta meg és azon utcasort, amelyikben lakik, gépfegyverrel löni kezdték. Erre ő [Nikolić – S. E.] feleségével és lányával együtt átmenekült a túlsó oldalon lévő magánházakba. Innen látta, hogy Budinac Vince, második szomszédja kiszaladt az utcára és az ott lévő 8–10 főnyi gyalogos katonaságnak mutogatta, hogy melyik házban laknak szerbek és az ő házat kezdték löni, majd pedig bementek az udvarba és a lakásába. Ő ezt látva hazament és mondta nekik, hogy »Én nem vagyok szerb, hanem bolgár«, mire az

egyik katona arcul ütötte és szuronyával le akarta szúrni.” Később a városházára kísérték, s mire hazajött, lakása ki volt fosztva. Budinaccal régóta haragban volt. Miközben a városházára kísérték, még hallotta, hogy egy zászlós figyelmeztette a katonákat: „... amit elvisztek, vissza kell hozni, mert hadbírótság elé kerültek.” Budinac azt vallotta, hogy az ő házát is lőtték, mire kiszaladt, s kérte a katonákat, ne lőjenek, mert ő magyar. A katonák ekkor kérték, mutassa meg a szerbek házait, s ezt ő megtette. Nikolić házára azért mutatott, mert „ő is görögkeleti”.⁴⁶

Ezekben az embert próbáló időkben voltak azonban a bátorságnak, a szolidaritásnak is szép példái. Mikor a zentai Dušan Brćan mozdonyvezető lakására egy helyi polgár vezetésével két katona tört be „ez csetnik!” felkiáltással, s Brćant az utcára vitték, hogy sorsa felől döntsenek, egy Kalapos nevű idős ember kezeskedett a tiszttel Brćan ártatlanságáról. Nagyfényen (Józseffalva – Novi Žednik) Kis Antal kereskedősegéd az életével szavatolta a falu szerb lakosságának ártatlanságát. Az elrendelt házkutatások és motozások után derült csak ki, hogy élete hajszálon függött. Az egyik fiatal dobrovoljácnál fegyver volt, és a csodával volt határos, hogy nem találták meg, amikor megmotozták. A fegyvert azután átadta Kisnek. Kis Antal még több falubelije – volt jugoszláv katonák – életét mentette meg, akiknél visszatérésük után elrejtett fegyvereket találtak, meggyőzván a járőröző magyar katonákat, hogy ha itthon lettek volna, s ismerték volna az ezzel kapcsolatos rendelkezéseket, a lőfegyvereket beszolgáltatták volna.⁴⁷

A hadsereg propagandaszázata a „bűnösök” és „ártatlankok” felismeréséről egy történetet terjesztett a bevonulás első napjaiban. Eszerint „szempillantás alatt” meg tudták állapítani, hogy „ki az ártatlan, ki a megbízhatatlan és ki a veszedelmes gazember. Felsorakoztak a kihallgatásra várók. Az eljárást vezető tiszt végignézett a soron. – Ez tisztára Kecskeméti vidéki magyar típus – mutatott az egyikre, nem hiszem, hogy ezzel baj legyen... Vannak aztán nagyon alázatosan hajlongó, furcsa mosolyú delikvenssek, akikre váratlanul keményen szól rá az eljárást vezető tiszt. Ettől megzavarodnak, összevissza beszélnek, azután dacossá válnak, s kiderül, hogy a legveszedelmesebbek”⁴⁸ – olvashatjuk a tudósításban. Bár a tudó-

sító nyilván a magyar hadsereg egyébként nagyon is képes „igazságosztó” szerepét kívánta kiemelni, s a csetnik mítoszt igyekezett táplálni, világosan kiderül a történetből, hogy nem fegyverrel a kezükben elfogott csetnikekről volt szó – azokat ugyanis a helyszínen agyonlőtték. Feljelentések és a puszta gyanú alapján összefogott emberek kerültek így ellenőrző vizsgálat alá, ők álltak az eljárást vezető tiszt előtt.

Az előre gyártott és a tudatosan terjesztett csetnik mítosz, valamint a ténylegesen eldőrdült fegyverek hatására megkezdődött a visszafoglalt területek *pacifikálása*, amely a bácskai részeken öltött különösen drasztikus formát. A tisztogató akcióval a katonai vezetés minden bizonnyal ki akarta köszörülni a hadsereg harcképességén esett csorbát is.

A délvidéki területek visszafoglalása után, április 14-én Gorondy-Novák Elemér altábornagy, a 3. magyar hadsereg parancsnoka elrendelte a „szerb szabadcsapatok által veszélyeztetett területek” átfésülését.⁴⁹ *A pacifikálás tehát akkor kezdődött, amikor a hadsereg már megtorolta az elszórt ellenállási kísérleteket.*

Az ezzel kapcsolatban kiadott „Támpontok és irányelvek” bizonyossága szerint a magyar katonai vezetés előtt ekkorra teljesen világossá vált, hogy szó sincs szervezett ellenállásról, hanem a puszta létükben, egzisztenciájukban fenyegetett emberek kétségbeesett, elszigetelt akcióival állnak szemben. „A szerb kormány – írta Gorondy-Novák a tisztogatást elrendelő parancsában – az elrabolt részeken lakó magyarok és németek ellenőrzésére és állandó megfélemlítésére telepítéseket hajtott végre . . . főleg a határon és a színmagyar települések szomszédságában . . . Bevonuló csapataink véget vetettek uralmuknak, de ők veszélyeztetve látják jogtalanul szerzett vagyonukat, így semmi veszténivalójuk nem lévén, bosszúból tovább folytatják a kilátástalan harcot . . .”⁵⁰

Horváth László, a bácskai tisztogatást végző IV. hadtest parancsnoka április 17-én rendeletet adott ki az akcióval kapcsolatban. Miután felsorolta a csetnik parancsnokságok helyét, a tagok létszámát, felhívta az alakulatok figyelmét, hogy „Magyarországgal ellenséges csoportként” számoljanak a „szerb érzelmű lakossággal”. Horváth szerint minden, 1918 után Bácskába letelepedett lakos ehhez a csoporthoz tartozik. Kű

lön hangsúlyozta a dobrovoljac közösségek fontosságát a tisztogatás szempontjából, hiszen létszámukat tekintve több tízezres „ellenséges elemről” volt szó. A katonai vezetés biztosra vette, hogy az angolok „ügynökeiket egy esetleges német lerohanás esetére Szabadkán, mint központtal letelepítették”. Az angol ügynököket Horváth szerint „elsősorban a zsidóság között, illetve velük harmóniában lévő elemek között kell keresni”. Mivel a bevonulás előtt – folytatódik a rendelet – a lefoglalt kommunistákat szabadlábba helyezték, ez a csoport „minden bizonnyal támogatja a csetnikek működését”.⁵¹

Annak ellenére tehát, hogy a hadvezetés érzékelte az ellenállás esetlegességét és ismerte annak valódi okát, hogy tudniillik a fenyegetettséget érző egyes emberek kétségbeesett vagy elszánt fellépéséről van szó, továbbra is számolt a szervezett ellenállás *lehetőségével*. E feltételezés szerint az ellenállás magját a csetnikek és a dobrovoljacok alkották volna, de „szerb szabadcsapatosnak” tekintettek rajtuk kívül minden kommunistát és zsidót is. Vagyis a tisztogató akcióval mindezekelőtt *egy potenciális ellenállást kívántak csírájában elfojtani*. A fent idézett sorok emellett azt is egyértelműen tükrözik, hogy a pacifikálás *a jugoszláv agrárreform és a nacionalista szempontokat durván érvényesítő telepítések ellen is irányult, katonai eszközökkel végrehajtandó revíziójukat is célozta* – helyet csinálva ilyen módon a nem kevésbé nacionalista indítékú magyar telepítéseknek.

Gorondy-Novák a következőkben jelölte meg a végrehajtás legfontosabb feladatait: a szerb szabadcsapatok búvóhelyeinek „legalaposabb” megtisztítása, a menekülés útjának elvágása, s végül a jugoszláv hadsereg szétszórta, esetleg elrejtett hadfelszerelésének s még bujkáló tagjainak felkutatása.⁵²

Az akció valóban katonai feladatai tehát csak utolsósorban, mintegy mellékesen vetődtek fel.

A pacifikálásban a katonaság, a csendőrség és a katonai kémelhárítás vett részt. A parancs szerint „csak egészen erőlyes intézkedésekkel lehet gátat vetni ezen szabadcsapatok és felelőtlen fanatikus szerb elemek garázdálkodásának”. Ezért a fegyverrel ellenállókat a helyszínen kellett felkoncolni, a többi „gyanús elemet” pedig internáló táborba zárták.

A „nagyobb objektivitás” miatt igénybe vették a „megbíz-

ható helyi lakosság” szolgálatait. Így jutottak a bevonulást követő napokban nagy szerephez, különösen a városokban, az ún. *ötös bizottságok*. Zomborban például a város katonai vezetője, Szendrey Ágoston tábornok Deák Leót, a későbbi Bács-Bodrog megyei főispánt bízta meg az ötös bizottság megalkotásával. Itt is, máshol is feladatuk alapvetően abban állt, hogy adatokat szolgáltatassanak a katonai vezetésnek egyes személyek „megbízhatóságáról”, vagyis arról, ki hogyan viselkedett a jugoszláv időkben a magyarsággal. Hasonló szerepet játszott a Krámer Gyula vezette Jugoszláviai Magyar Kultúr-szövetség, későbbi nevén Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség is. E „keresztény, nemzeti alapon” működő szervezet, háttérbe szorítva a rövid életű ötös bizottságokat, monopolhelyzetbe került az ún. „hűségigazolások” gyártásában, amely előfeltételét képezte például a közhivatalok betöltésének, az állampolgárság elnyerésének, vagy éppen az internáló táborok kapuit nyitotta meg.⁵³

A tisztogató műveletek során a hűségigazolvánnyal rendelkező magyarok és a Kulturbund tagjai szabadon mozoghattak. A német nemzetiségűekkel való újabb összetűzést elhárítandó Gorondy-Novák figyelmeztette a csapatokat: aki a német zászló kitűzését megakadályozza, a németül beszélőkre megjegyzéseket tesz, azt szigorúan felelősségre fogja vonni.⁵⁴ A pacifikáló módszer részét képezte a túszedés is. A túszok általában egy-egy helység tekintélyesebb polgáraiból kerültek ki, s rendzavarás esetén kivégzés várt rájuk.⁵⁵

„Végso eszközként” alkalmazni lehetett egyes községek kiürítését is. „Ilyen esetekben a lakosságot a községtől távolabb eső nyílt helyen kell táboroztatni – szólt az utasítás –, katonai erővel (golyószóró és géppuska) körülvenni, néhány napon át akár étlen-szomjan is együtt tartani. Tömeges internálástól sem kell visszariadni. A helységek kiürítése esetén – az előírások szerint – a magyar, német és megbízható más nemzetiségű (nem zsidó) egyéneket megkülönböztető bánásmódban kell részesíteni és a helységekbe azonnal vissza kell engedni.” Megbízhatatlan nemzetiségek, azaz a szerbek esetén csak az aggokra, a „kétségkívül súlyos betegek” és a kisgyermekekre lehetett tekintettel lenni.⁵⁶ E „végso eszköz” alkalmazására

nem került ugyan sor, tömeges, válogatás nélküli internálásra azonban igen.

Április 15-i hatállyal Werth elrendelte a visszafoglalt területeken a rögtönbíráskodást. Eszerint kötélt általi halállal volt sújtható az a polgári személy, akit gyilkosság, szándékos emberölés, robbanószer készítése, készíttetése, beszerzése, beszereztetése, tartása, tartatása, hatóság ellen elkövetett fegyveres erőszak, felségsértés, lázadás stb. bűnében találtak bűnösnek.⁵⁷

A pacifikáló körzetek parancsnokai pontos tervet készítettek az akció lebonyolítására, amelyet 3–5 nap alatt kellett befejezniük. „Alapos” felderítést is végeztek, amely a terepfelderítés mellett elsősorban, helyenként pedig kizárólag a „megbízható” lakosság kikérdezését jelentette. Mivel tartottak a zendülésektől, a tömeges szökésektől, mindent a legnagyobb titoktartás mellett készítettek elő. Még „a legmegbízhatóbb” polgárok sem értesülhettek az előkészületek, az információszerzés céljáról, s a legénység, valamint az alsóbb katonai vezetés is csak a „legszükségesebb” mértékben.

A bevonulás első napjainak zűrzavarából okulva elkészült az egyes csapattestekre vonatkozó együttműködési terv is, s megszervezték az utánpótlás zavartalan szállítását. Kijelölték egy-egy körzet ideiglenes gyűjtőtáborának helyét, s gondoskodtak a foglyok, a zsákmányolt hadianyag őrzéséről is.⁵⁸

Április 17-én kijelölték az akcióban részt vevő csapatokat. A Duna főága mentén a 10. gyalogosdandár, ettől délre a 12. dandár hajtotta végre a pacifikálást.⁵⁹

Az akció április 18-án délben megindult⁶⁰, bár a „megbízhatatlan egyének” községenkénti kimutatását a csapatparancsnokok csak másnap kapták meg.⁶¹

A Délvidék visszacsatolásának, pacifikálásának áldozatai *nem katonák* voltak. A magyar történetírás általában 2300 áldozatról ír.⁶² Közvetlenül a háború után készült jugoszláv számítások szerint a jugoszláv történészek 3500 áldozatot tartanak nyilván.⁶³

A pacifikálás után, még májusban is, az ideiglenes, mozgó gyűjtőtáborokban 10 459 dobrovoljac, zsidó és ún. nemzethűségi szempontból gyanús délvidéki internált volt.⁶⁴

A trianoni határban megjelölt záróvonallal biztonságosan zár-

ta el az utat az ország belsejébe utazni szándékozók elől, a mesterségesen szított bizalmatlansággal szemben azonban hatastalannak bizonyult. Soha fel nem derített körülmények között áprilisban meggyilkolták a határvonal északi oldalán lévő Hercegszántó görögkeleti lelkészét, Miloš Apićot. Zubkovic György budai görögkeleti szerb püspök nemcsak Apić ügyében kényszerült tiltakozni a belügyminiszternél, de számos hercegszántói szerb letartóztatása, több görögkeleti lelkész, egyházi tanító és tanfelügyelő internálása miatt is.⁶⁵

A tisztogatási hadműveletek befejezése után Horváth tábornok megelégedésének adott kifejezést, mert „fesztes rendet és céltudatos munkát” észlelt. Ugyanakkor már április 24-én, közvetlenül az akció befejezése után beismerte, hogy válogatás nélkül fogták el és internálták a lakosságot. A hadsereg tisztogató munkáját mégsem tekintette befejezettnek. Csupán az első nagy razzia ért véget. Horváth arra szólította fel egységeit, hogy „nagyobb céltudatossággal és megfontoltsággal” folytassák a megkezdett munkát.⁶⁶

Gorondy-Novák altábornagy 1941. április 21-én a 3. hadsereg kötelékéből kiváló seregtesteket és alakulatokat dicséretben részesítette: „Az ősi, magyar katonaerényekhez méltó működésével tiszt, altiszt és honvéd hozzájárult a 3. hadsereg sikeres harcainak megvívásához, illetve a Tisza–Duna köze gyors megszállásához.”⁶⁷

Az országgyűlésben a képviselők egymást túllicítálva emlékeztek meg a „dicső délvidéki harcokban” részt vett egységekről. Nem késett sokáig a németek elismerése sem. Bolla Lajos belgrádi magyar ideiglenes ügyvivő 1941. október 27-i jelentésében tolmácsolta Bárdossynak a belgrádi német követség és katonai körök elismerését. Bácska megszállása a németek szerint – írta – „iskolapéldája lehetne annak, hogyan kell egy elfoglalt tartományban a rendet és békét helyreállítani.”⁶⁸

Ebben az egyszólamú kórusban emelte fel intő szavát Bajcsy-Zsilinszky Endre, aki már Jugoszlávia megtámadásának napján, április 11-én memorandumot juttatott el Bárdossy miniszterelnökhöz Magyarország nemzetközi helyzetéről és külpolitikájáról. Ebben – többek között – éles hangon elmarasztalta a kormányt, mert német nyomásra megszegte a ma-

gyar–jugoszláv örök barátsági egyezményt, bírálta a kormányzó kiáltványának szerencsétlen megfogalmazását, hiszen – írta – a két nép között megkötött szerződést „legalább eszmeileg továbbra is fennállónak kellene tekintenünk, s ahhoz szabnunk politikai magatartásunkat”. Szerinte – mint a memorandumhoz írott kísérvélvélben megfogalmazta – a Jugoszlávia elleni akciót „elháríthatatlan *békés rendcsináló megszállásnak* kellett volna feltüntetni, távol minden szorosabb katonai színezettől”. Figyelmeztetett arra is, hogy a magyar–jugoszláv barátsági szerződés „szellemének és értelmének fokozott hangsúlyozásával lehetne ellensúlyozni akciónk ódiúmat és esetleges veszedelmes kockázatait”.⁶⁹

Úgy véljük, igaza van Kádár Gyulának, hogy „az egész csetnik támadás jelentéktelen semmiség lett volna”, ha fegyvermezett csapatokat jó parancsnokok irányítanak. De a csetnik kérdést nem ítéltük meg pusztán katonai szempontok szerint, s mint láttuk, nem is csupán az volt a katonai vezető körök és a magyar kormány számára.

Utaltunk már rá, hogy az április 18-i tisztogató műveletek akkor indultak meg, mikor a legfelső katonai vezetés már tudta, nincs szervezett ellenállás, pusztán elszórt, szervezetlen akciókra kerülhet sor. Miért indították el mégis a jól átgondolt tisztogatást? Talán az első napok csúfos kudarcát, a pánikot akarták feledtetni, vagy talán reguláris ellenállás híján így kívánták bizonyítani a hadsereg felkészültségét, ütőképességét? Ezek az okok is közrejátszhattak, de többről volt szó. A hadsereg katonai eszközökkel kívánt megelőzni egy feltételezett ellenállást, amely az ellenforradalmi rendszer külpolitikájának egyik tartópillére, a revízió, adott esetben a délvidéki revízió ellen irányulhatott volna. Beláthatatlan belső következményekkel járt volna az is, ha az esetleges zendülés az immár nemzetiségi állammá vált Magyarországon továbbterjed.

Az alig térdre kényszerített Jugoszlávia semmiképp sem jelentett biztos háttérrel ebben a vonatkozásban a magyar uralkodó osztályok számára, s a visszacsatolt területek nemzetiségi összetétele sem nyújtott politikájukhoz szilárd garanciát.

A bevonulás és pacifikálás egyúttal a katonai közigazgatás nemzetiségpolitikájának nyitányát is jelentette. Ennek elsődleges célja a jugoszláv földreform és telepítések megsemmisíté-

se, egy rendszerhű új telepésréteg kialakítása, s a terület nemzetiségi összetételének korrigálása volt.

Az események értékelésénél természetesen azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a katonai vezető réteg és személyesen Werth Henrik vette át a „főhatalom” gyakorlását, s a hadsereg egy időre szinte kizárólagos katonai-politikai tényezővé vált a Délvidéken.⁷⁰ De, hogy azzá válhatott, az a magyar kormányok külpolitikájának volt egyenes következménye.

A katonai közigazgatás kiépülése

A katonai közigazgatás feladatát a korábbi visszacsatolások alkalmával és most is abban jelölték meg, hogy készítse elő az áttérést a csehszlovák, a román, ezúttal pedig a jugoszláv közigazgatásról a magyar polgári közigazgatásra.

A Délvidék visszacsatolásának jellegéből fakadt, hogy ez alkalommal a katonai közigazgatás kiépítése és működtetése két, jól elkülöníthető szakaszra tagolódott. Az első szakasz, az ún. *szükségszerű* katonai közigazgatás április 30-ig tartott. Feladata a szóban forgó területek katonai elfoglalása, s mint láttuk, reguláris ellenállás híján minden potenciális ellenállás elfojtása, a nemzetiségek elleni „tisztogatási akció” végrehajtása volt.

Az igazgatási szervezet felépítése, mint Werth megfogalmazta, a „működő hadsereg érdekeit a legmesszebbmenő módon szolgálta”.⁷¹ Az első fokú katonai közigazgatási hatóságot a járási, városi katonai parancsnokok képviselték. Újvidék városparancsnoka például az a Bajor Ferenc volt, aki már Erdélyben is számos tanújelét adta alkalmatlanságának. A város elfoglalásakor az újvidéki szerb és zsidó lakosságra 5 millió pengő hadisarcot vetett ki. Zomborban Szendrey Ágoston tábornok, Szabadkán Bittó Dezső vezérőrnagy vezette a városi katonai parancsnokságot. Összesen 5 városi és 17 járási parancsnokságot állítottak fel. Ezeket a déli hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelték alá, amelynek vezetője Novákovits Béla altábornagy lett. Novákovits közvetlen fellettese a 3. magyar hadsereg parancsnoka, Gorondy-Novák Elemér volt. A katonai közigazgatás csúcsát a Werthnek köz-

vetlenül alárendelt szállásmesteri csoport alkotta, melynek élén ekkor Heszlényi József tábornok állt. Maga Werth egyenesen Horthynak volt alárendelve. A vármegyei hatóságoknak megfelelő katonai szervek felállítására nem került sor.⁷²

A szállásmesteri csoporton belül katonai közigazgatási osztály és hadbiztosság működött. A katonai közigazgatási osztály igazgatási és iparügyi kérdésekkel foglalkozott, a hadbiztosságnak a közellátás, közélélmzés és árszabályozás feladatait kellett megoldania. A hadsereg közigazgatási csoportparancsnokságának tagozódása azonos volt a szállásmesteri csoportéval.⁷³

A katonai közigazgatás személyi állományának zömét hivatásos, illetve reaktivált katonák alkották. Elsősorban azokat osztották be ilyen feladatra, akik az erdélyi katonai közigazgatás idején szereztek tapasztalatokat. Helyi ismereteik szinte egyáltalán nem voltak. A Délvidék kevert nemzetiségi viszonyaiból fakadó speciális helyzetre a hadvezetés sem készítette fel őket. Werth egyik összefoglaló jelentésében elismerte, hogy „alig két hét múlva” kapták kézhez a vaskos, több mint 400 oldalas, a terület sajátos helyzetét, viszonyait összefoglaló anyagot. Addig csak az ottanitól igencsak eltérő gazdasági, társadalmi és nemzetiségi viszonyokat tükröző erdélyi „egységcsomag” állt rendelkezésükre.⁷⁴

Nyilván ezért is érte meglepetésként a bevonuló csapatokat és a hivatalos köröket, hogy a Délvidék nemzetiségei már nem voltak azonosak a politikai köztudatban „hűségesnek, ragaszkodónak” megmaradt régebbi nemzetiségekkel.

Balla Pál, a miniszterelnökség nemzetiségi osztályának egyik vezető munkatársa később így írt róluk: „csalódtunk, amikor a visszacsatolás után olyan értesüléseket kaptunk, hogy közülük egyik-másik csapataink bevonulásakor a magyarsággal többé-kevésbé idegenül állott szemben, jövő boldogulásuk útját már nem a magyarsággal való szoros együttműködésben látta, hanem népi öntudatában megerősödve és a magyarságtól elkülönülve lelkesedés nélkül, sőt valljuk meg, helyenként bizonyos csalódottsággal fogadta a magyar impérium visszaállításának tényét”.⁷⁵

Az igazságszolgáltatás ugyancsak főként a megtorlást, s a kollektíve bűnösnek kikiáltott szerbek elleni minél hatéko-

nyabb retorziók politikáját szolgálta ekkor. A Magyarország más területein statáriális eljárás alá eső, de emellett egyéb polgári büntető ügyekben is kizárólag hadbíróságok járhattak el.⁷⁶

A jugoszláv fegyverletétel és az elfoglalt területeken végrehajtott „tisztoगतó hadműveletek” után Werth elérkezettnek látta az időt az ún. *rendszeres* katonai közigazgatás bevezetésére. Április 30-án kelt bizalmas katonai közigazgatási parancsában azzal indokolta döntését, hogy a „megváltozott katonai helyzet és a harctérnek Magyarország határaitól messzebbre való eltávolodása” tette azt lehetővé.⁷⁷

A katonai közigazgatás második szakasza együtt járt a megszálló csapatok közigazgatási feladatainak háttérbe szorulásával. Ennek azonban csak fokozatosan szereztek érvényt. Werthnek még május 14-én is arra kellett figyelmeztetnie a csapatokat, hogy közigazgatási természetű feladatokat, például internálásokat többé nem hajthatnak végre, ilyen jellegű intézkedésekben csak mint karhatalom vehetnek részt.⁷⁸

A rendszeres katonai közigazgatás bevezetésével párhuzamosan személyi és szervezeti változtatásokra is sor került a katonai közigazgatáson belül. A szervezeti változás voltaképpen azt jelentette, hogy az igazgatási alosztály helyett polgári csoport alakult Fráter Iván belügyminisztériumi tanácsos vezetésével. Egyúttal a szállásmesteri csoporton belül az egyes osztályok ügyköre kibővült, illetve módosult. A katonai közigazgatási osztályhoz tartozott az általános elvi irányítás, a karhatalom, a csendőrség, a katonai elhárítás, az utazási és menekültügyek, a személyi kérdések és a propaganda. Az újonnan alakult polgári csoport átvette a belügyi, a pénzügyi, tanügyi, földművelésügyi, igazságügyi és szállítási feladatok irányítását. Az ipari osztály lényegében változatlan maradt. Továbbra is a hadbiztonság kezében maradt a közellátás, a közéletmezés és az árszabályozás. Az egyes osztályok vezérkari tisztek útján álltak kapcsolatban a szállásmesterrel. Heszle nyit Decleva Zoltán altábornagy váltotta fel a szállásmesteri csoport élén.⁷⁹

Ezek az intézkedések kétségkívül a helyzet konszolidációjának irányába mutattak, az uniformisok között megjelenő polgári viselet pedig azt jelezte, hogy hamarosan áttérnek a pol-

gári közigazgatásra. A rendszeres katonai közigazgatás bevezetésével megkezdődött a visszafoglalt területek beillesztésének folyamata az ellenforradalmi Horthy-rendszerbe.

A katonai közigazgatás konszolidációja azonban nem járt együtt az atrocitásokban résztvevők felelősségre vonásával, s mint látni fogjuk, a nemzetiségpolitika finomabb módszerei is várattak magukra. A már említett újvidéki városparancsnok, Bajor Ferenc ellen csak 1942-ben indítottak eljárást a zsidó lakosságra kivetett sarc miatt. Bajort ekkor letartóztatták, lefokozták és kétévi börtönre ítélték.⁸⁰ Nagy erőket fordítottak viszont a csetnikek kivégzéséről készült és egyéb, a bevonulás részleteit a hadseregre nézve korántsem hízeltgően bemutató fényképek elkobzására.⁸¹

Werth május közepén tett zombori csapatszemléje után nyugdíjazták Horváth László altábornagyot, Török Béla és Peterdy Pál tábornokokat, valamint négy ezredparancsnokot. Nyugdíjazásuk azonban nem a katonáik által elkövetett atrocitások miatt történt, hanem mert csapataik pánikba estek és fegyelmetlenül viselkedtek a bevonulás alkalmával.⁸²

Werth, mint láttuk, április 11-én az egész Délvidéken elrendelte a katonai közigazgatás bevezetését. A Muraközre vonatkozó horvát igények azonban szándékainak módosítására kényszerítették a kormányt és a vezérkart. Az április 13-i minisztertanács már úgy foglalt állást, hogy a muraközi bevonulásnak „ne legyen az a jellege, mintha e területet egyszer s mindenkorra el akarnók foglalni”. Ezért a terület megszállásának „tisztán katonai” jellegét kívánták hangsúlyozni.⁸³

A muraközi katonai közigazgatás bevezetésének elhalasztására a magyar kormányt nemcsak a nyitva maradt magyar-horvát határkérdés inspirálta, hanem, mint Bárdossy mondta, a németek miatt is „nagy tapintattal” kellett kezelniük az ügyet. A miniszterelnök értesülései szerint ugyanis a zágrábi német népcsoport egyik vezetője úgy nyilatkozott Kvaternik ideiglenes államfő előtt, hogy Magyarország a németek akarta ellenére szállta meg a Muraközt. A katonai jelleg hangsúlyozásával azt is el akarták kerülni, hogy nehéz helyzetbe hozzák a horvát kormányt, melynek „bizonyára erős belső ellenállást is le kell küzdenie, hogy hatalmát elismertesse és megalapozhassa”. Bárdossy nemcsak a horvátok, de a magyar

közvélemény előtt sem kívánta a muraközi bevonulást befejezett tényként beállítani. Mint mondta, már csak azért sem, mert a magyar kormány „igen nehéz helyzetbe jutna a magyar közvélemény előtt, ha most ünnepélyes fogadtatások és fellobogózás mellett történő bevonulásunk után később esetleg onnan ki kellene vonulnunk”.⁸⁴ Utasította a sajtót is, hogy ne foglalkozzanak a muraközi megszállással.

Két és fél hónappal később maga Bárdossy sürgette a kormány óvatos magatartásának felülvizsgálatát. Július 8-án, a minisztertanács ülésén bejelentette: itt az ideje „minden önmagunkkal szemben alkalmazott korlátozást félretéve” bevezetni a katonai közigazgatást, és bevonni ezt a területet is a magyar államigazgatás körébe. E lépés megtételének szükségességét a miniszterelnök a nyugalom és rend biztosításával, s az egyre terjedő kommunista propaganda elleni határozott fellépéssel indokolta.⁸⁵ Valójában a horvátoknak a határkérdés rendezése során tanúsított halogató magatartása miatt, annak retorziójaként került rá sor. Éppen ezt megelőzően közölték Berlinnel, hogy a magyar–horvát határtárgyalások holtpontra jutottak, s ezért magyar katonai közigazgatást vezetnek be a Muraközben. Bárdossy utasította Sztójajt, hogy a magyar lépés indoklásakor hivatkozzon Hitlernek az ezeréves határookra vonatkozó kijelentésére, és hangsúlyozza, hogy Horthy csak „igen nehezen tudta magát elhatározni”, hogy a murántúli négy települést Németországnak átadja.⁸⁶

Másnap, július 9-én Timár Zsigmond ezredes, Csáktornya katonai parancsnoka a következő hirdetményt tette közzé: „A magyar királyi honvédség főparancsnokának rendeletére a csáktornyai és perlaki kerületekben ma éjjel 0,00 órakor katonai közigazgatás lépett érvénybe. Ezáltal a Muraköz végleg és örökre visszatér Magyarországhoz. Felszólítom a lakosságot, hogy ezen örvendetes napnak megfelelően a magyar anyaország zászlajának kitűzésével fejezze ki örömét. Figyelmeztetem a városok és falvak lakóit, viselkedjenek nyugodtan és tisztességtudóan, mert minden rendbontást a legélesebb eszközökkel fogok megakadályozni.”⁸⁷

Másnap, július 10-én Mladen Lorković horvát külügyminiszter éles hangú tiltakozó jegyzéket adott át Marosy Ferenc zágrábi magyar követnek. Lorković a tiltakozást eljuttatta

Troll zágrábi német ideiglenes ügyvivőnek, az olasz, a szlovák és a román kormánynak.

A horvát jegyzék nem a magyar kormány, hanem Timár számlájára írta az eseményeket és határozottan leszögezte, hogy a Muraköz a „horvát népi terület részét képezi”, évszázadokon át Horvátországhoz tartozott, és „a jugoszláv állam létűnésének pillanatában is Horvátország részét képezte”. Végül kérték a magyar kormánytól annak tisztázását, helyesli-e a vezérkar nevében eljáró ezredes tevékenységét, s azt érvényesnek tekinti-e.⁸⁸

A horvát kormány határozott német és olasz lépéseket sürgetett Magyarország ellen – sikertelenül. Német és olasz támogatás híján be kellett érniük azzal, hogy a magyar követ útlevelének bevonásával fenyegetőztek és határzárát léptettek életbe.⁸⁹

A magyar kormány igyekezett megnyugtatni a horvátokat, s Timár kijelentését, miszerint a katonai közigazgatás bevezetése egyet jelent Muraköz Magyarországhoz történő csatolásával, „önkéntes ügyetlenségnek” minősítették. A jogi helyzetben semmi nem változott – érveltek –, csak az eddigi tisztviselőket magyar hivatalnokok váltották fel.⁹⁰ A magyar kormány álláspontja szerint a Muraköznel a Dráva képezte a magyar államhatárt, a Mura pedig a magyar közigazgatási határt. Ez azt jelentette, hogy a Muraköz feletti magyar szuverenitást vitán felülinek tartották, de a közigazgatást átmenetileg átengedték a horvát hatóságoknak.

A katonai közigazgatás bevezetése, mint láttuk, korántsem Timár egyéni kezdeményezése volt, hanem a magyar kormány döntése alapján rendelte el a vezérkar főnöke. A Timár által szerkesztett kiáltvány azonban nyíltan kikürtölte azt, amit a kormány takargatni igyekezett: a katonai közigazgatás bevezetésének valódi célját. Nem a lényeg, csupán a formát tekintve volt tehát ellentét e kérdésben a kormány és a katonai vezetés között.

Az erőteljes horvát tiltakozás miatt, de főként azért, hogy a Muraköz kérdésében tanúsított német jóindulatot megőrizték, külön irányelveket dolgoztak ki a katonai közigazgatási hatóságok magatartására. Az erről szóló bizalmas katonai közigazgatási parancs leszögezte, hogy minden eddig megjelent ren-

delkezés érvényes a Muraközre is, de emellett számos módosító utasítás lép életbe. Így például egy időre szigorúan megtiltották a bevándoroltak és telepések kiutasítását, valamint a korábbi politikai magatartás miatti megtorló eljárásokat. Ugyanakkor a „kifejezetten magyarellenesszláv személyeket” rendőri felügyelet alá helyezték.⁹¹ Ennek következtében a Muraközben a Bácskához és a baranyai háromszöghöz viszonyítva lényegesen kevesebb internálásra került sor. Májusig 80 személyt internáltak, mert a Muraköznek Horvátországhoz való csatolása mellett „izgattak”. Korábbi politikai magatartás miatt viszont csak elvétve került sor retorziókra.⁹²

Amíg korábban a horvát zászló használatát is engedélyezték, a katonai közigazgatás ezt betiltotta. Az esetleges rendbontások letörésével kapcsolatban hangsúlyozták, hogy még az ilyen esetekben is „kerülni kell minden kegyetlenkedést”, a „horvát öntudat” megsértését. A vezérkar egyúttal utasította a járási katonai parancsnokokat, hogy a lakossággal horvátul érintkezzenek, s ha szükséges, gondoskodjanak tolmácsról. A volt jugoszláv tisztviselőkkel tapintatosan bánjanak, s ha államhűségi nyilatkozatot tettek, a „nagyszerb meggyőződésű” tisztviselők kivételével továbbra is alkalmazhatják őket. Az ellen sem emeltek kifogást, hogy a helyi hatóságok horvátul tegyék meg felterjesztéseiket, csak azt kérték, hogy a magyar fordítást is csatolják hozzájuk. Még a csetnik szervezetek tagjai tekintetében is engedményeket tettek. Ha ugyanis oda valaki, úgymond, kényszerből lépett be, nem lehetett internálni. Számos horvát nyelvű lapot továbbra is engedélyeztek, míg a Bácskában valamennyi szerb lapot és a magyar baloldali újságokat, folyóiratokat betiltották.⁹³

Eltérően a bácskai és a baranyai katonai közigazgatás felépítésétől, a muraközi első fokú szervek, azaz a csáktornyai és perlaki (Prelog) járási katonai parancsnokságok közvetlenül a VKF szállásmesteri csoportjához tartoztak.⁹⁴

A katonai közigazgatás muraközi és bácskai, baranyai bevezetése, a horvátokkal és szerbekkel kapcsolatos politikai különbségtétel elsősorban külpolitikai megfontolásokra vezethető vissza. A magyar vezető körök biztos határok híján óvatosabb, toleránsabb politikával igyekeztek megnyerni a horvát többségű Muraköz lakosságának támogatását, vagy legalább-

is elérni passzivitását. Míg a leigázott Szerbiával kapcsolatban, a szerbek elleni atrocitások miatt semmiféle nemzetközi bonyodalomtól nem tartottak, az usztasa Horvátország jóindulatát a vitás kérdések ellenére és kedvező megoldásuk érdekében biztosítani akarták.

A jugoszláv telepesek és az ún. bevándoroltak kitelepítése

A bevonuló csapatok már a támadás megindulásakor, április 11-én azt a parancsot kapták, hogy minden bevándoroltat és telepest, tehát nem csak a dobrovoljácokat, ki kell utasítani az ország területéről.⁹⁵ Bárdossy ezt jóval finomabban, de lényegében ugyanazt hangsúlyozva így fogalmazta meg: „az idegen impériumok alatt jogtalanul, sokszor erőszakkal szerzett javak, hasznok és előnyök sohasem lehetnek a kisebbségi jogvédelem tárgyai”.⁹⁶

Bevándoroltak, telepesnek azokat a „nem őslakókat” tekintették, akik 1918. október 31-e után települtek le a Délvidéken. S bár Werth parancsa nem tért ki arra, hogyan kell a parancsot végrehajtani, a horvátokkal kapcsolatos barátságos bánásmód hangsúlyozása, valamint a jugoszláv telepítések földrajzi megoszlása egyértelművé tette, hogy az a bácskai és a baranyai dobrovoljácokra, betelepültekre vonatkozik első sorban.

A magyar uralkodó körök nyilván tisztában voltak azzal is, hogy a Magyarországhoz visszacsatolt területek közül a jugoszláv kormányok – már csak a nagybirtokok megléte miatt is – elsősorban a Bácskában, kisebb mértékben a baranyai háromszögben hoztak létre nagyobb, zárt dobrovoljác telepeket. A földreform során a földszűke miatt Jugoszlávia középső és déli részein kialakult társadalmi feszültségeket főként az itteni nemzetiségi nagybirtok kisajátításával és felosztásával próbálták enyhíteni, teljesíteni akarván ezáltal az első világháború délszláv önkénteseinek tett ígéreteket is. Ez a nacionalista szempontokat is érvényesítő földreform azonban kizárta a jutatásból a Bácska és Baranya nincstelen magyar parasztjait. A Bácskában 6175, más adatok szerint 6912 dobrovoljác csalá-

dot telepítettek le, mintegy 53 465 kat. hold területre, a baranyai háromszögben pedig 235 családot, akik 5927 kat. hold földet birtokoltak.⁹⁷

A jugoszláv földreform azonban nemcsak a belső földszűke és a szociális elmaradottság okozta feszültségek feloldását szolgálta. A telepesekkel, akik jórészt maguk is éppoly szegények voltak, mint a körülöttük élő magyar, ruszin és más nemzetiségű földművesek, szerették volna eljátszani, s nem is sikertelenül, az „északról jövő ellenséges behatolás és propaganda elleni védőkordon” szerepét.⁹⁸ Most a magyar uralkodó körök ezen a rétegen torolták meg a jugoszláv kormányok politikáját, elűzve a dobrovoljácokat házaikból, földjeikről, hogy helyet csináljanak a magyar telepítésekhez, az immáron délről jövő „ellenséges behatolás” elleni védőkordon kiépítéséhez.

Mint láttuk, a tisztogató akciók egyik célja – a feltételezett ellenállás elfojtása mellett – a dobrovoljácok és az ún. nem őslakosok kitelepítése volt.

A kiutasítottak, elfogottak sorsa közös volt: kezdetben áttették őket a határon, illetve a Duna mentén felállított ideiglenes gyűjtőtáborokba kerültek. Később a Szerbiát megszálló csapatok parancsnoksága és a horvát kormány tiltakozása, illetve az időközben meginduló bukovinai székely, valamint a vitézi telepítések miatt internáló táborokba vitték őket, s megindultak az átvételüket célzó tárgyalások.

Az internálás általános elveit és szabályait a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács „Irányelvek az internáltakkal való eljárásra” című, 1939-es keltezésű, s 1940 októberében módosított rendelete tartalmazta. Az 1939-es szövegezés szerint azt lehetett internálni, aki a „közrend és közbiztonság, vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályos, vagy gazdasági okból káros működést fejt ki [kiemelés tőlem – S. E.]”. Az 1940-es módosítás kibővítette az internálhatók körét a nemzetvédelmi, politikai és egyéb okokból *megbízhatatlan* egyénekre, elhagyva a nemkívánatos tevékenység korábbi kritériumaként szereplő „működés” szót. Ugyanakkor a hadműveleti és katonai közigazgatás alatt álló területeken a katonai hatóságok körébe utalta az internálások végrehajtását.⁹⁹ Az 1941. április 15-i belügyminiszteri rendelet a magyar állampolgárságú, azaz a trianoni Magyarország területén élő szerbek internálását sza-

bályozta. Eszerint azok a szerbek, akik „*szerb vonatkozásban* politikai érdekeltséggel bírnak és akiknek eddigi magatartása és egyénisége tápot ad annak a gyanúnak, hogy cselekményeket készülnék elkövetni, amelyek állambiztonsági vagy katonai szempontból károsak – internáltassanak”. Internálni kellett mindazokat a szerb anyanyelvűeket és szerb érzelműeket is – folytatódik a rendelet –, akiket a rendőrhatóságok „aggályosnak” találhatnak.¹⁰⁰ Tehát ez az újabb rendelet sem kötötte az internálást tevőlegességhez, elegendő volt a „gyanús” szándék. Ennek alapján lettek „szerb érdekeltségűek” a battonyai szerbek, a szegedi görögkeleti lelkész, Gruncsics Milán és mások.¹⁰¹

Mint láttuk, a délvidéki szerbek internálását nem belügyminiszteri, hanem katonai közigazgatási rendelet szabályozta.

Gorondy-Novák altábornagy, a 3. magyar hadsereg parancsnoka április 21-én parancsot adott a csapatoknak a délvidéki internáló táborok „szemrevételezésére” és előkészítésére, mivel hamarosan sor kerül a „közrendre, közbiztonságra veszélyes egyének és az 1918. október 31. óta bevándorolt szerbek, zsidók internálására”. Az akciót Horváth József tábornok irányította. Gorondy-Novák úgy ítélte meg, hogy a „még nem egészen működőképes katonai közigazgatás” a tömeges internáláshoz szükséges előkészületeket nem képes elvégezni, ezért a hadtest- és dandárparancsnokságok kaptak tőle megbízást az ideiglenes internáló táborok kialakítására. Elsősorban a zárt dobrovoljac telepeket ajánlotta a csapatok figyelmébe, mivel lakóik „amúgy is internálandók lesznek”, illetve az élelmezés helyben megoldható. „Mivel az internáltakat – folytatódik az utasítás – Horvátországon át szándékozom kitelepíteni, így a táborhelyek a Duna és Tisza (elérhető hajóút), csak másodsorban a Szabadka, Újvidék vasútvonal közelébe és egymástól lehetőleg egy-egy napi menettávolságra (kb. 20–25 km) legyenek.” Majd felhívta a csapatok figyelmét, hogy a kitelepítési előkészületeket tartsák titokban, „nehogy annak idő előtti köztudomásúvá válása a végrehajtást megnehezítse”, illetve a végrehajtási utasítás megjelenéséig is folytassák és „erélyesen fokozzák” a „veszélyes elemek” internálását.¹⁰² A kitelepítési utasítást a kormány és a legfelsőbb katonai vezetés szigorúan belső használatra szánta. Ennek ellenére az

újvidéki katonai parancsnok április 25-én egy ezzel kapcsolatos hirdetményt ragasztott ki a város utcáin. Ez a következőket tartalmazta: minden szerb, bosnyák, montenegrói, zsidó és cigány, aki 1918. október 31. előtt Magyarország területén községi illetőséggel nem bírt, azaz minden telepes és bevándorolt az ország területét 3 napon belül köteles elhagyni. A kiutasítás nem vonatkozott a horvát telepésekre, s a korábban Horvátország területén lakókra, mivel a magyar kormány magyar–horvát lakosságcsere keretében akarta kitelepíteni a bácskai horvátokat. A kiutasítottak csak személyes tárgyaikat és annyi készpénzt vihetek magukkal, amennyi a „távozással felmerülő legszükségesebb költségeket” fedezi. Péterváradon (Petrovgrad) át Szerbia, Mitrovicán keresztül pedig Horvátország felé kellett volna elhagyniuk az országot. A kiutasítás alól a magyarok, németek házastársai és leszármazottai, két héttel a szülés előtt álló asszonyok és a 75. életévüket betöltött személyek mentesültek.¹⁰³

Novákovits Bajor lépését „saját kezdeményezésnek” minősítette, s szigorúan megtiltotta, hogy amíg a Szerbiát megszálló német parancsnoksággal nem kötik meg az átvételről szóló egyezményt, a csapatok a kiutasítottakat áttegyék a határon. Elrendelte, hogy a hirdetményt tüntessék el Újvidék utcáiról. Hasonló szellemben intézkedett Heszlényi szállásmester is.¹⁰⁴

A kiutasítások felfüggesztésének dacára a katonai hatóságok továbbra is nagyszabású előkészületeket tettek a tömeges kitelepítésekre. Egyúttal tömeges méreteket öltött a tisztogatók során elfogottak illegális kitoloncolása. Pontos számukat az ellentmondó adatok miatt nem lehet megállapítani. Frahne, a budapesti német követség titkára Ghyczy Jenővel, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjével október 21-én folytatott beszélgetésekor 35 ezer főt említett.¹⁰⁵ A 2. lovasdandár parancsnoksága, amely a Duna–Tisza szögében állomásozott, saját bevallása szerint május 18-ig 7500 főt tett át szerb területre. 1941. július 21-én a horvát kormány azért tiltakozott, mert 90 szerbet illegálisan toloncoltak át Horvátországba.¹⁰⁶ Szerbiai korabeli források – a Nedić-kormány által felállított Menekültügyi Bizottság – 1941 szeptemberében 56 ezerre becsülte a menekültek számát. Ugyanez a bizottság Horvátországból 200 ezer, Bulgáriából 7500, Szlovéniából pedig 15 ezer

szerb menekültet regisztrált.¹⁰⁷ Újabb jugoszláv számítások szerint – amelyek a leginkább reálisnak tűnnek – a Magyarországról kitelepítettek létszáma 24 921 fő volt. E számítások szerint Horvátországból 118 167, Bulgáriából 42 065, Crna Gorából és albán területekről 48 808, Szlovéniából pedig 6175 főt telepítettek át Szerbiába. Szlovéniából egyébként Horvátország területére mintegy 15 ezer délszláv származású lakos került a kitelepítések során.¹⁰⁸

A horvát kormány nem volt hajlandó befogadni az általa is sommásan megbízhatatlannak bélyegzett szerbeket. Tiltakozására a magyar kormány „sajnálattal” közölte a horvátokkal, hogy a már kitoloncoltak visszavételéhez nem járul hozzá. Pedig Tamás Aladárt, aki a magyar kormány megbízásából 1941. április 19. és 22. között Zágrábban Pavelićtyel tárgyalt egy magyar–horvát lakosságcsere feltételeiről, maga Pavelić biztatta: „sürgősen intézzük el [ti. a magyar kormánnyal együtt. – S. E.] a területünkön élő szerbek kérdését, mégpedig úgy, hogy az összes szerbeket utasítsuk ki az országból”. A horvát kormány hajlandó volt átvonulási engedélyt adni a Magyarországról kiutasítandó szerbeknek.¹⁰⁹ Befogadásuk elől azonban mereven elzárkózott.

Április 17-én, a jugoszláv kapitulációt megelőző órákban Magyarország hivatalos formában is kérte a Szerbiát megszálló német csapatok parancsnokától a kiutasítottak átvételét.¹¹⁰ A németek ekkor, a Jugoszlávia felosztását eldöntő tárgyalások előtt, kitértek a nyílt válaszadozás elől, bár a bécsi konferencián felvetődött a Jugoszláviát felosztó országok közötti lakosságcsere gondolata. A tárgyalások idejére alakított nemzetiségi bizottság azonban csak a Jugoszlávia területén élő németek helyzetét szabályozta. A Magyarországhoz került területek németiségéről kimondták, hogy helyzetüket változatlanul az 1940. augusztus 30-án, a második bécsi döntés kapcsán elfogadott egyezmény szabályozza. Döntés született arról is, hogy a németeket Jugoszlávia *bármely* területéről áttelepíthetik Németországba. A délszlávok kitelepítését azonban az érintett országok közötti kétoldalú tárgyalások témakörébe utalták.¹¹¹

A bécsi egyezmény tehát nem tért ki konkrétan a Magyarországhoz került területek délszláv lakosainak kitelepítésére, csupán a kétoldalú tárgyalások lehetőségét fogalmazta meg.

Ez komoly csalódást okozott Budapesten. Úgy vélték, a kérdés ilyen rendezése jelentős akadálya a szerbek gyors kitelepítésének, ugyanakkor, bár korlátozottabb elképzeléseknek teret adva, az egyezmény tovább táplálta a magyar vezető körök kitelepítési reményeit. Ebbe az irányba hatottak a májusban meginduló német–horvát lakosságcserével kapcsolatos tárgyalások is¹¹², valamint Tamás Aladár már említett zágrábi megbeszélései. Pavelić ugyanis, miközben elzárkózott a szerbek átvételétől és nagylelkűen átutazási engedélyt ígért számukra, konkrét ígéretet tett az „összes bunyevácok”, azaz a bácskai horvátok átvételére.¹¹³

A kitoloncolásokkal kapcsolatos első német tiltakozás nem a szerbeket érintő eljárás ellen emelt kifogást, hanem azt vetette a magyar kormány szemére, hogy esetenként németeket is kiutasítottak.¹¹⁴

Declevának az ügy kivizsgálása kapcsán Bárdossyhoz eljutatott feljegyzése nem tagadta az illegális kitoloncolások tényét, s még azt sem tartotta kizártnak, hogy esetleg németek is voltak köztük. De, mint írta, ezeket minden esetben visszaengedték a határon.¹¹⁵

A megszálló csapatok és a katonai közigazgatás önkényes akciói egyre több kellemetlenséget okoztak a kormánynak. Május elején például a zágrábi magyar konzulátus arról értesítette a külügyminisztériumot, hogy a zágrábi német katonai parancsnokságon száz apatini és újvidéki német kiutasított emelt panaszt.¹¹⁶

Míg a németek kiutasításáról szóló, többnyire eltúlzott híreket komoly vizsgálatok követték, a szerbek elszórt tiltakozási kísérletei fennakadtak a kitoloncolásokat már kitűnően végrehajtó katonai közigazgatás apparátusán. Ez történt az egyik ófutaki szerb kiutasított esetében is, aki visszaszökött a határon, s a községi eljáráságon igyekezett védelmet kérni. Beadványát a csendőrség elkobozta.¹¹⁷

Május elején, a bécsi egyezmény nyújtotta lehetőséggel élve a magyar kormány Baitz Oszkár magyar összekötőtiszt közvetítésével kérte a német parancsnokságtól 150 ezer bácskai szerb átvételét.¹¹⁸

Otto von Erdmannsdorf budapesti német követ május 14-én reflektált a kormány kérésére. Közölte Vörnle János külügyi

államtitkárral, hogy a bácskai szerbek kitelepítéséhez kormánya nem járulhat hozzá. A kérés elutasítását azzal indokolta, hogy „Szerbiában sem az élelmezési, sem az elhelyezési viszonyok nem olyanok, hogy ez keresztülvihető lenne”. Vörnle erre az átlátszó érvre azt válaszolta, hogy „nálunk semmi keresnivalójuk nincsen, ittmaradásuk állandó súrlódásokat és zavarokat okozna, az őslakos nép ezeket a szerbeket gyűlöli, mert hiszen 20 éven keresztül mást sem tettek, mint kiszipolyozták ezt a vidéket, ezeknek tehát vissza kell menniük oda, ahonnan jöttek”. Erdmannsdorf erre némiképp visszakozott, s azzal zárta a beszélgetést, hogy a magyar kormány értse meg, jelenleg lehetetlen a szerbek átvétele.¹¹⁹ A későbbi átvétel lehetőségét tehát nem zárta ki.

Ezen a napon a vezérkar főnöke átiratban sürgette Bár dossyt, hogy haladéktalanul kezdjen tárgyalásokat Németországgal a szerbek, Olaszországgal a szlovének, dalmátok és montenegróiak, Horvátországgal a horvátok és bosnyákok, Bulgáriával pedig a macedónok visszatelepítése érdekében. Werth szerint az ügy gyakorlati lebonyolítását úgy lehetne megoldani, hogy a Szerbia és Macedónia területéről származókat Újvidékről hajóval szállítanák Belgrádba, illetve valamelyik Duna menti bolgár kikötőbe. Horvátországból és az olasz fennhatóság alá tartozó területekről pedig vasúton szállítanák az embereket Zágrábig, illetve Fiuméig. Ez a javaslata már lehetővé tette volna a kitelepítetteknek vagyonuk értékesítését, illetve 3–6 napi élelem kivitelét is.¹²⁰

A külügyminisztérium május 21-én értesítette Werthet, hogy a német, olasz és bolgár kormánynál megtették a szükséges lépéseket a visszatelepítések érdekében. A horvát kormánnyal való kapcsolatfelvételt azonban a kormány még idő előttinek tartotta, mivel „a bunyevácok esetleges kitelepítésének, illetve a horvátországi magyarok visszatelepítésének kérdése későbbi rendezés keretében lesz felvethető”.¹²¹

Úgy látszik, a külügyminisztérium nem tartotta szükségesnek közölni Werthtel, hogy a magyar–horvát határrendezési és lakosságcsere-tárgyalások kudarcba fulladtak, s valójában ezért nem tartják időszerűnek a lakosságcserével foglalkozó külön tárgyalások kezdeményezését.¹²²

Május 15-én a 2. német hadsereg hadtestparancsnoksága

Baitzon keresztül eddig szokatlan évrre hivatkozva sürgette az illegális kitoloncolások megszüntetését. Mint az ezzel kapcsolatos jegyzék megfogalmazta: a kiutasítottak „a német csapatok biztonságát is veszélyeztetik és a kiutasítások folytatása a magyar–német fegyverbarátságot is érintené”. Ez már komoly fenyegetés volt.¹²³

A magyar kormány azonban Erdmannsdorf előző napi, lényegesen diplomatikusabb kijelentésébe kapaszkodva még mindig nem adta fel a reményt, hogy sikerül a kiutasítások végrehajtásával megoldani az egyre nagyobb politikai tehertélt jelentő „szerb kérdést”. Egy kompromisszumos megoldás lehetőségével biztattak László Dezső tábornoknak, a honvédelmi minisztérium hadművelleti osztálya vezetőjének belgrádi tárgyalásai. Lászlónak a szerbiai német polgári közigazgatási biztos arra tett ígéretet, hogy hajlandóak átvenni „korlátozott számú” kiutasítottat.¹²⁴

A katonai ígéret beváltására számítva a magyar kormány arra utasította Baitzot, hogy amíg létrejön a német–magyar kormányközi egyezmény, „egy inkább jelképes, mint rajtunk komolyan segítő létszám rendszeres áttevését” eszközölje ki a német parancsnokságtól.¹²⁵

A határozott német tiltakozások hatására Decleva Zoltán szóban, majd írásban utasította a katonai közigazgatás szervezetét a kiutasítások ideiglenes felfüggesztésére.¹²⁶ Néhány nappal később pedig beszüntették a kitoloncolásokat a horvát területekre, és Decleva utasítást adott az „önkéntes” távozások megakadályozására is. Egyúttal elrendelte a határon már áttettek visszaszivárgásának megakadályozását.¹²⁷

Ennek ellenére a magyar csapatok továbbra is kísérletet tettek az illegális, ám gyors sikerrel kecsegtető kitoloncolások folytatására. A németek azonban most már éberebbek voltak. Május 27-én Erdmannsdorf 4 ezer bácskai szerb áttételének kísérlete miatt tiltakozott Vörnlénél. Azt is szemére vetette, hogy további 2 ezren várják kiutasításukat a határon. Vörnle újra csak azzal védekezett, hogy ezek „nem odavalósi emberek”, „ott nem maradhatnak, mert mi nem tűrjük meg őket”. Majd történelmi fejtegetésekkel igyekezett Erdmannsdorfot jobb belátásra bírni, mondván: „Magyarország már egyszerű ráfizetett más népeknek nyújtott vendégszeretetére, ez veze-

tett Trianonra, nekünk tehát mindent el kell követnünk, hogy egy második Trianont elkerüljünk. Éppen ezért eme nagy számú turbulens elemnek el kell hagyni az országot.” Erdmannsdorf úgy tett, mintha akceptálná Vörnle érveit, s ezúttal is azt hangsúlyozta, hogy csupán a jelenlegi időpontot nem tartja alkalmasnak. Végül ő tett javaslatot a két ország közötti tárgyalások megindítására.¹²⁸

Werth néhány nappal később közölte a külügyminisztériummal az Erdmannsdorf által kifogásolt kiutasítások kivizsgálásának eredményét. Tagadta, hogy újabb kísérletek történtek volna a katonai hatóságok részéről. Valószínűleg „önkéntes távozásról van szó – írta –, amely csak a hézagos ellenőrzés miatt történhetett”. Azt sem ismerte el, hogy a Duna mentén azért állítottak fel internáló táborokat, hogy minél rövidebb úton hajthassák végre a kitoloncolásokat. Sőt azt állította, hogy a szerbeket csupán azért internálták, mert a „közbiztonságra veszélyesek, amit a csetnik szervezetek fegyveres ellenállása kellően bizonyít”.¹²⁹

A katonai vezetés végül is kénytelen volt a „magyar–német fegyverbarátságot” veszélyeztető illegális kiutasításokat felfüggeszteni, s előtérbe került az átvételt célzó diplomáciai tárgyalások előkészítése.

Először a kiutasítás alá esők pontos létszámát igyekeztek meghatározni. Május végén a kormány kimutatást kért Werthtől a dobrovoljácokról, külön az 1918 októbere után betelepülőkről, az optánsokról, csetnikekről és a Délvidékre „bármikor betelepült, menekült” zsidókról. Az összeírás kiterjedt a felsorolt kategóriákba esők gyermekeire és unokáira is. Kivételt képeztek a házassággal „öslakos kapcsolatot” szerzett személyek. Decleva az összeírást elrendelő parancsában szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy a „megbízható személyeken” kívül az összeírásnál a községi bíró is jelen legyen.¹³⁰

Június elején Bárdossy utasította Sztójay berlini követet, hogy tegye meg a kiutasítottak átvételéhez szükséges lépéseket a német kormánynál. A körülmények hatására a magyar kormány – bár elvben továbbra sem mondott le róla – már nem erőltette a „nem öslakos” délszlávok teljes kitelepítését. Sztójaynak elsősorban az internáló táborokban lévő 12 ezer dobrovoljác átvételét kellett elérnie.¹³¹ Sztójay arra hivatkozva

kérte Ernst Woermann helyettes német külügyi államtitkár „megértő állásfoglalását”, hogy ők is „hasonló kitelepítéseket eszközölnek”. Woermann azonban ismét kitért a konkrét válassz elől, s csak annyit ígért, hogy vizsgálat tárgyává teszik a magyar kormány óhaját.¹³²

Két héttel később Bárdossy, megbízható értesülésekre hivatkozva, számjeltáviratban közölte Sztójayval a német kitelepítések konkrét adatait. Eszerint a Németországhoz csatolt szlovén területekről 280 ezer szlovént, a horvátokkal kötött egyezmény alapján pedig rövid időn belül 200 ezer szerbet fognak Boszniából Szerbiába telepíteni, de a bácskai és baranyai szerbeket egyáltalán nem hajlandók befogadni a németek. Kérte Sztójajt, hogy ezen adatok birtokában „mutasson rá erre a diszkriminációra”, s legalább a 12 ezer dobrovoljác kitelepítését érje el a németeknél.¹³³

Júniustól tehát „legalább” a 12 ezer jugoszláv telepes átvételéről folytak az alkudozások. Joggal vetődik fel a kérdés, miért sürgette ekkor a magyar kormány a dobrovoljácok átvételét? Mindenekelőtt azért, mert ekkorra már befejeződött a dobrovoljácok helyére a bukovinai székelyek letelepítése, s nyilván nem lehetett a végletekig internáló táborban tartani 12 ezer, politikailag is megbízhatatlannak tartott jugoszláv telepest, asszonyt és gyermeket.

A kitelepítések gyors, radikális megoldásának kudarcával, valamint a konszolidációs törekvésekkel függött össze az internálások májusban megkezdődött felülvizsgálata is. Még a felülvizsgálatot kilátásba helyező rendelet is kénytelen volt elismerni: „jelentéktelen, gyakran tényeket nem tartalmazó, kizárólag feltevésekre és lehetőségekre alapozott” feljelentések alapján is történtek internálások. Arról persze mélyen hallgattak, hogy ezt éppen a belügyminiszter és a katonai közigazgatás vezetői tették lehetővé. Köztudott volt, hogy az első időkben a vesztegetés volt a szabadulás egyetlen útja.¹³⁴

Tekintettel a folyamatban lévő tárgyalásokra, Decleva elrendelte az internáltak nemzetiségek szerinti szétválasztását, s a horvátokkal, bolgárokkal való „kíméletesebb eljárást”.¹³⁵ Úgy látszik, a katonai vezetés nagyon is tisztában volt azzal, hogy a németek soha nem fogják számon kérni rajtuk a szerb internáltakkal szemben alkalmazott bánásmódot, lehet vi-

szont, hogy éppen ez lesz a horvát és bolgár tárgyalások sikerének egyik feltétele.

Sztójay június 25-én ismét felvetette a német kormánynál a kitelepítések ügyét. Ezúttal már a Bárdossy által megtáviratozott adatok birtokában kereste fel Ernst Weizsäcker külügyi államtitkárt és Woermann, s kérte a 12 ezer dobrovoljac átvételét. Woermann mindenekelőtt bagatellizálni igyekezett a szlovéniai és horvátországi kitelepítéseket, s a kölcsönösséget hangsúlyozta, mondván: „a Stájerországból kitelepítendő szlovének nagyobb része Horvátországban marad, utóbbiak pedig ennek ellenében csak ugyanennyi szerbet költöztetnek át Szerbiába”. Azzal mentegetőzött, hogy az említett telepítéseket már a magyar kérés előtt megbeszélték, s a kettő egyszerre „túlságos megterhelést jelent a belgrádi katonai parancsnokság területére”. Végül ismét megígérte, hogy megkísérli a kérdés rendezését.¹³⁶

Június 27-én Sztójay, kormánya nevében, feljegyzést készített, amelyben történelmi érvek felsorakoztatásával bizonygatta a bácskai magyar települések ősi voltát, s vázolta a szerb bevándorlás történetét, ezzel is nyomatékot adva kérése jogoságának.¹³⁷

Úgy látszik azonban, a német kormányt a meglehetősen terjedelmes memorandum sem hatotta meg, és ismét hallgatásba burkolózott.

Az internáltak eközben egyre több gondot okoztak a katonai hatóságoknak. Werth, türelmét veszítve, július 10-én újabb sürgető levelet küldött a külügyminisztériumba a „szerbek”, azaz a bevándoroltaknak nyilvánított délszlávok kitelepítéséről. Mivel – olvashatjuk az átiratban – a németek és horvátok már megkötötték a kitelepítési egyezményt, „katona-politikai szempontból” elérkezett az idő egy hasonló magyar–német szerződés megkötésére is.¹³⁸

Néhány nappal később valóban felcsillant a remény a magyar kormány előtt. Martin Luther, a német külügyminisztérium Deutschland osztályának vezetője július 20-án közölte Sztójayval, hogy a belgrádi katonai parancsnokság hajlandó tárgyalni a 12 ezer dobrovoljac és csetnik átvételéről Berlinben, azzal a feltétellel, ha „megnyugtató ígéretet kapna, hogy

a továbbiakban a fekete szállítmányok be lesznek szüntetve”.¹³⁹

Július 30-án a németek ismét megerősítették a dobrovoljácok átvételére vonatkozó hajlandóságukat, amelyet újfent az áttoloncolások megakadályozásának határozott magyar garanciájához kötöttek.¹⁴⁰

A magyar kormány könnyen beleegyezett a „fekete szállítmányokkal” kapcsolatos német követelésbe, annál is inkább, mivel ezeket valójában már beszüntette. De továbbra sem mondott le az ún. nem őslakosok áttelepítéséről. A németek előtt azonban most már azt hangsúlyozták, hogy ezt a kérdést velük egyetértésben kívánják megoldani.¹⁴¹

A kilátásba helyezett kétoldalú nyilatkozat megtétele helyett Sztójay augusztus 22-én újabb akadályokról értesítette a kormányt. Luther aznap közölte vele, hogy „e tárgyban sajnálatos nehézségek következtek be, amennyiben a belgrádi katonai parancsok – dacára az előbb megadott hozzájárulásnak, kézzel-lábbal védekeznek az ellen, hogy a jelenlegi időpontban a 12 000 csetniket és dobrovoljácot átvegye”. Luther ezúttal a német elzárkózás valódi okát is közölte: a szerbiai német katonai vezetés a németek elleni merényletek, szabotázsok és a rossz gazdasági helyzet miatt zárkózik el a kérés teljesítése elől. Mint tudomására hozták – folytatta Luther –, a Bulgáriából, Magyarországról és Horvátországból illegálisan áttett délszlávok német szempontból a legmegbízhatatlanabb elemek, s attól félnek, hogy a „túlfűtött gőzkazán szétrobban”. Luther végül arra kérte Sztójayt, halasszák el egy időre, nyilván a szerbiai helyzet stabilizálódásáig a dobrovoljácok áttelepítésének rendezését. Sztójay válaszában azt írta, hogy Budapesten kedvezőtlen benyomást fog tenni, ha a „konkrétan megígért átvételt” a katonai parancsnokság nem hajtja végre. Luther erre újra kilátásba helyezte, hogy mindent megtesz 2–3 ezer internált fokozatos átvétele érdekében. Mivel szerinte az ellenállás kifejezetten katonai vonalon történik, azt javasolta Sztójajnak, próbáljanak a jó belgrádi összeköttetésekkel rendelkező budapesti német katonai attasé segítségével eredményt elérni.¹⁴²

A német külügyminisztérium tehát, miközben egyre csök-

kentette a tárgyalásokon szóba jöhető létszámot, ismét katonai vonalra terelte a megbeszéléseket.

Sztójay Homlok Sándor berlini magyar katonai attasé bevonásával berlini katonai körökben, a kormány pedig Görgey Mihály csendőrfelügyelő és Gaál Lajos csendőrőrnagy útján Belgrádban próbált eredményt kicsikarni. Görgey és Gaál november–decemberben már csak 6 ezer dobrovoljac átvételét próbálta elérni a belgrádi német parancsnokságon. Viszonzásként a magyar kormány felajánlotta, hogy hazatelepítené a mintegy 6 ezer főt kitevő szerbiai magyarságot.¹⁴³

Október végén Karl Werkmeister budapesti német követségi tanácsos és Ghyczy között újabb, de ezúttal is eredménytelen megbeszélésekre került sor. Ghyczy mindenképpen szeretett volna megszabadulni a dobrovoljacoktól, Werkmeister pedig továbbra is elzárkózott minden konkrét ígérettől, s ismét felhántorgatta az augusztus eleji magyar kitoloncolási kísérleteket.¹⁴⁴

Miután a németekkel folytatott tárgyalások egyre kevesebb reménnyel kecsegtettek, sőt kölcsönös szemrehányásokhoz vezettek és egy tapodtat sem haladtak előre, a magyar kormány tárgyalásokat kezdeményezett az olasz és bolgár kormányokkal, ám ezek is eredménytelenül végződtek.¹⁴⁵

1942 januárjában, a Jugoszlávia felszámolásával kapcsolatos német–magyar gazdasági tárgyalásokon, nyilván gazdasági téren tett engedmények fejében a magyar kormány még egy kísérletet tett a kitelepítések megoldására. Az időközben elkészített statisztika szerint 48 067 fő „bevándorolt” kitelepítését szerették volna elérni.¹⁴⁶

1942 folyamán Bolla Lajos, a belgrádi ideiglenes ügyvivő és Maksimović szerb menekültügyi kormánybiztos folytatott megbeszéléseket a kitelepítések ügyében.¹⁴⁷ Teljesen feleslegesen, hiszen a megszállt Szerbiában az egymást váltó báb-kormányoknak semmiféle beleszólása nem volt az ügyek tényleges eldöntésébe, másrészt képtelen volt megoldani a már mintegy 300 ezer főre szaporodott különféle menekült és kitelepített elhelyezését is.

A német kormány időhúzó taktikájának, a belgrádi német katonai körök merev elzárkózásának okát elsősorban abban kell keresnünk, hogy az *előzőtt délszlávokat* a német–szovjet

háború kitörése után fellángoló *népfelszabadító háború egyik kifogyhatatlan utánpótlásának tekintették*, amely egyre inkább veszélyeztette a szerbiai helyzet konszolidációját.

A délkeleti fegyveres erők főparancsnokságának 1941. szeptember 16-i értekezletén Harold Turner, a szerbiai német katonai közigazgatás vezetője a népi-nemzeti felszabadító mozgalom erősödésének okait a következőkben jelölte meg: az oroszországi háború kezdete, a horvátországi szerbek üldözése és Szerbiába menekülésük, valamint a szerbek kiűzése Bulgáriából és Magyarországról.¹⁴⁸ Turner természetesen hallgatott az alapvető okról, Jugoszlávia lerohanásáról és nemzeti függetlenségének felszámolásáról. A német megszállóknak nyilván nem állt érdekükben, hogy a háborús céljaikat egyre komolyabb formában veszélyeztető jugoszláv partizánmozgalom újabb százezres, vagy akár csak tízezres tömegekkel gyarapodjon.

Hasonló okok miatt szerettek volna a magyar uralkodó körök is megszabadulni a dobrovoljacoktól, az ún. nem őslakos délszlávoktól. A délszláv kitelepítések, s a magyarság számbeli megerősítését szolgáló telepítések azonban az ellenforradalmi Magyarország uralkodó köreinek sajátos céljait, mindenekelőtt a területgyarapodás etnikai igazolását és a jugoszláv föld-reform revízióját is szolgálták.

A bukovinai székelyek letelepítése a Bácskában

A bukovinai székelyek és a moldvai csángók Magyarországra telepítésének gondolata a XIX. század utolsó évtizedeire nyúlik vissza.¹⁴⁹ A millenniumra készülő Magyarország a gazdasági kényszer miatt Kanadába és a román fejedelemségbe irányuló spontán kivándorlási hullámra felfigyelve igyekezett a bukovinai székelyek körében feléleszteni a Magyarországra történő visszatelepülés gondolatát. 1882-ben az ún. csángó bizottság vezetésével mintegy 22 ezer bukovinai székelyt telepítettek le a Vajdaság mai területére, elsősorban Pancsova (Pančevo) környékére. A XIX. század nyolcvanas éveinek végétől az első világháború kitöréséig Déva környéke, Vajdahunyad

(Hunedoara), Sztrígyszentgyörgy (Streiu-Șingeorg), Vice (Vița) és Baksa (Bocitia) volt letelepítésük iránya.¹⁵⁰

Nem véletlen, hogy a harmincas évek végének, a negyvenes évek elejének történetírása, publicisztikája újra felfedezte „az erkölcsös, szapora” bukovinai székelyeket. Miközben intőn figyelmeztettek a korábbi telepítések hibáira, egyúttal előkészítették következő, bár korántsem utolsó vándorlásukat.

A XIX–XX. századi telepítési hullám ellenére Józseffalva (Vorniceni), Istensegíts (Tibeni), Hadikfalva (Dornești), Andrásfalva (Maneuți) és Fogadjisten (Jakobești) falvak magyar lakossága 1940-ben 12 083 fő (2689 család) volt.¹⁵¹ Négy telep Rádáuți megyéhez, kettő pedig Suceava megyéhez tartozott. Gazdasági-társadalmi viszonyaikat alapvetően meghatározta az a tény, hogy a döntően földműveléssel foglalkozó bukovinai magyarok kezében mindössze 8557,7 kat. hold föld volt, ami azt jelentette, hogy egy főre átlagosan 0,7 kat. hold jutott. Föld nélküli 306 család, a családok 11,3%-a volt, s 12%-nak nem volt önálló háza. A földnélküliek, s az apró parcellákat birtokló székelyek a környező román nagybirtokokon, mezőgazdasági idénymunkával keresték kenyerüket. A földtulajdonosok első sorban zöldségféléket, főleg hagymát, káposztát termesztettek, amelyet a környező városokba, főleg Csernovicba és Moldvába szállítottak. A földművelők mellett 109 iparos, 105 vasutas és nyugdíjas, 7 kereskedő, 8 aktív és 3 nyugdíjas tanító, valamint 6 lelkész alkotta a bukovinai székelyek társadalmát. Döntő többségük katolikus volt, Andrásfalván élt mindössze 94 református család.¹⁵²

A második világháború kirobbanását követő külpolitikai változások és határrendezések a látszólag évszázados mozdulatlanságban, elszigeteltségben élő bukovinai népeket sem hagyták érintetlenül és igen gyorsan éreztették hatásukat.

1939 szeptemberében lengyel menekültek ezrei áradtak útjaikon. Ennek a kényszerű népvándorlásnak egyelőre csak riadt szemlélői voltak, de néhány hónap múlva két olyan, további sorsukat nagyban meghatározó külpolitikai esemény zajlott le a közvetlen közelükben, amely más tényezőkkel együtt hozzájárult Magyarországra településükhöz.

Az első 1940. június végén következett be, amikor a szovjet kormány jegyzékben szólította fel a román kormányt a polgár-

háború idején elfoglalt Besszarábia, illetve Észak-Bukovina átadására.¹⁵³ A következő esemény a második bécsi döntés, illetve az ennek következtében Romániában kialakult igen feszült belső helyzet és magyarellenes hangulat volt. Észak-Bukovina Szovjetunióhoz történt visszacsatolása elsősorban gazdasági tekintetben éreztette hatását a bukovinai falvakban. Az eddig biztos piacnak számító, szekérrel is viszonylag rövid idő alatt megközelíthető Csernovic a Szovjetunió határai közé került.¹⁵⁴ Ugyancsak nehézséget okozott Észak-Erdély elcsatolása is, mivel a román bojárok ezután nem adtak munkát a székelyeknek. Az egyébként is földszűkével küszködő székelyek helyzetét emellett nagyban rontotta a megelőző négy esztendő rossz termése, a háborús helyzet miatt kirótt katonai kötelezettségek és közmunkák. Józseffalva lakói különösen súlyos helyzetbe jutottak, mert két évvel korábban a falu teljesen leégett.¹⁵⁵

Ilyen körülmények között a Teleki-kormány nem hivatalos csatornákon, a székely falvak papságának segítségével intenzív agitációt kezdett a székelyek között. A kis létszámú magyar papság a soknemzetiségű környezetben élő székelyek egyetlen értelmiségi rétege volt, igen nagy befolyást gyakorolt rájuk, s egyéb okok mellett vitathatatlan szerepet játszott abban, hogy az erdélyi magyarságtól való elszigeteltségük ellenére sem asszimilálódtak, megtartották nyelvüket, hagyományaikat, szokásaikat. Így aztán a magyarországi kormányköröknek, az erdélyi magyarság vezetőinek és a katolikus egyháznak e papi rétegen keresztül folytatott agitációja sikerrel kecsegtetett. Az áttelepülés szinte fanatikus híve, akit – ahogy ő nevezte – baráti szálak fűztek Telekihez, Németh Kálmán józseffalvi plébános volt. De még e kis létszámú papság sem volt egységes ebben a kérdésben. Az andrásfalvi református lelkész például jóval kevesebb lelkesedéssel, jórészt a bekövetkezett események hatására szegődött az áttelepülés gondolata mellé.¹⁵⁶

Biztatólag hatottak a magyar kormányra az 1940 őszén Dél-Bukovinában meginduló német kitelepítések is. Horkay József őrnagy, akit a csendőr nyomozóosztály parancsnoksága tapasztalatszerzés céljából rendelt a Romániában működő német áttelepítő bizottság mellé, 1940 novemberében ezt írta

egyik jelentésében: „ezen a vonalon [ti. Dés (Dej), Kolozsvár (Cluj), Nagyvárad (Oradea), Szolnok, Budapest – S. E.] a magyar kormány is áttelepíthetné a csángókat . . . most meg lehetne tanulni, hogy miként kell egy áttelepítésnek végbe mennie és a részükről [ti. a németek részéről – S. E.] felállított élelmezési állomásokat erre fel lehetne használni”.¹⁵⁷ Csakhamar megindult a román telepések beköltöztetése a kitelepített németek helyére.

Észak-Erdély visszacsatolása után a kormány telepítési előkészületei a székely lakosság körében folytatott előzetes agitáció mellett az ún. *lassú beszüremkedés* taktikájára épültek. Ebben az időben kezdődtek meg a hivatalos magyar–román diplomáciai tárgyalások is az áttelepítésről. A Teleki-kormány bukovinai és moldvai telepítési programja a Székelyföldnek és a székelyeknek Erdély többi magyarlakta területeitől való etnikai elszakítottságát akarta megszüntetni és szervesen illeszkedett a Bethlen István és Teleki Pál nevével fémjelzett nemzetiségi politikához. Mint ismeretes, ennek alapja a Szent István-i állameszme volt, amely a magyarság és a Kárpát-medence nemzetiségeinek együttélését hirdette Magyarország keretein belül, az ún. államalkotó magyarság vezetésével.

Közvetlenül a magyar csapatok kolozsvári bevonulását követő napokban, régi ismeretségre hivatkozva Németh Kálmán kihallgatást kért az akkor Kolozsvárott tartózkodó Telekitől. „Gróf Teleki Pál éppen olyan barátságosan fogadott, mint amikor józseftéri lakásán kerestem fel, de aztán nyugodtan és kedvesen magyarázta, hogy pillanatnyilag nem lehet behozni hosszú korok mulasztását. Ezzel a kérdéssel várni kell, menjek nyugodtan haza”¹⁵⁸ – írta e találkozásról visszaemlékezésében Németh Kálmán. A józseffalvi plébános azonban nem elégedett meg Teleki kitérő válaszával, és sikerült még egy találkozót kieszközölnie. A miniszterelnök ezúttal már azt mondta neki, menjen fel Budapestre, „s aztán majd mindent nyugodtan megbeszélünk”. Teleki nyilván Németh Kálmán megnyugtatót akarta elérni, ő azonban joggal következtetett arra, hogy mégiscsak sor kerül, még hozzá hamarosan, a telepítésre. Ennek reményében Németh „öt paksamétában” sokszorosította a hírt, és átcsempészte a kosznai (Coşna) határnál. „Meg is kapta tőlem a gyermeklázát mind az öt

bukovinai falu, akármennyi kijózanító dolgot mondtak nekik szegény meglepett és ilyen hirtelen dologra rá nem készült paptestvéreim”¹⁵⁹ – írja a röpcédulák hatásáról Németh.

Teleki óvatossága, a telepítés nyílt felvetésének elodázása azzal függött össze, hogy a magyar kormány szembe találta magát a dél-erdélyi magyar menekültek és az Észak-Erdélyből menekülő románok problémájával, s a Magyarország és Románia között még nyitva maradt vagy kölcsönös megállapodással nem szabályozott kérdések (például az optálás) rendezése előtt nem kívánta az egyébként is feszült magyar–román viszonyt újabb problémával terhelni. Ekkor jobbnak látták az érvényben lévő optálási jog által biztosított keretek kihasználását, azaz a „lassú beszüremkedés” taktikájának alkalmazását.

A „kölcsönösségi alapa” helyezett nemzetiségi politika a német érdekek alapján megosztott Erdélyben tovább szította a feszültségeket¹⁶⁰ és Bukovinát sem kerülte el.

A magyar kormány illegális utakon, Németh Kálmán pedig immár Budapestről biztatta a szorult gazdasági helyzetbe jutott bukovinaiakat az áttelepülésre. Egyre többen éltek vagy akartak élni az optálás biztosította lehetőséggel, amelyre a bukaresti magyar követségtől is biztatást kaptak. Kezdetben a katonaköteles fiatalok jöttek át a követség által kiállított hazatérési igazolvánnyal a határon, amit a román hatóságok nem akadályoztak, sőt bizonyos fokig támogattak is.¹⁶¹

1940 őszén az áttelepedési láz miatt felbolydult falvak lakosai, főleg a nincstelenek „már a csizmájukat, párnájukat kezdik eladogatni – szabadulnak a földtől is olcsón”¹⁶² – olvashatjuk az egyik jelentésben. Így aztán a telepítéssel szemben kezdetben tartózkodóan viselkedő andrásfalvi református egyházközség vezetői a budapesti biztatással megindult összeírás után, 1940. december 13-án beadvánnyal fordultak Telekihez. Ebben községük történetét és jelenlegi szorult gazdasági helyzetét röviden ismertette 16 pontban terjesztették elő leendő telepítésükre vonatkozó kívánságaikat. Teljes jogú állampolgárságot, felekezeti iskolájuk meghagyását, együttes letelepítésüket, hagyományos gazdálkodási szokásaik fenntartása érdekében pedig város mellé, lehetőleg sík vidékre költöztetésüket kérték, hogy – mint írták – fuvarozhassanak, s háziipari

termékeiket eladhassák. Külön hangsúlyozták az egy tagban lévő községi erdő és legelő fontosságát, „hogy így egy pásztor fogadhassunk, s a gyerekek, akik így egyenként legeltették a családok állatait, iskolába járhasanak” – olvashatjuk idézett beadványukban. Református vidékre mennének legszívesebben, írták (az andrásfalviak valamennyien reformátusok voltak), hogy „többé sem magyarságunkban, se vallásunkban háborgatva ne legyünk”. Így másokkal is házasodhatnának – érveltek –, mert eddig jobbra csak egymás között tudtak párt találni, „majdnem mindannyian vérrokonok vagyunk” – írták. A beadvány további pontjai elsősorban gazdasági jellegű kérdéseket tartalmaztak. Jelenlegi földterületükön kívül plusz 500 holdat kértek, mert „jelenleg 1 lélekre 1 hold sem jut”. Kérték továbbá, hogy a földet sajátítsák ki számukra, mert fizetni nem tudnak, s az így megkapott új birtokokon is csak hosszú lejáratú kölcsönrel képesek majd boldogulni. Az emlékeztetőnkben élő korábbi telepítések miatti bizalmatlanságukra utalnak azok a pontok, amelyekben a dévai telepítések „hasznos tapasztalatait” ajánlották a miniszterelnök figyelmébe. Ezzel függött össze az is, hogy egy bizottságot választottak maguk közül azzal a céllal, hogy előzetesen tájékozódjanak a magyar kormány által kijelölt új telepeken. Kérték Telekit, ismerje el a bizottságot a székelyek képviselőjének, s biztosítsa, hogy tagjai Magyarországra jöhessenek, ott „szabadon járhasanak” és megtekintsék a telepítésre kijelölt helyeket.¹⁶³

1940 októberében több magyarországi egyesület is sürgette a telepítés megindítását, mivel „az öt falu lelkiileg már teljesen elő van készítve a hazajövetelre” (többek között a Prohászka Ottokár Társaság, az Országos Széchenyi Szövetség, a Collegium Theresianum, a Nemzeti Munkaközpont Országos Szövetsége).¹⁶⁴ A „lelki felkészültségről” minden bizonnyal Németh Kálmán tájékoztatta az egyesületeket, s jórészt az ő fellépése nyomán született meg az említett beadvány, hiszen, mint írta, alig volt előadóterem, egyesületi székház Budapesten, ahol a telepítés ügyét „felelőtlenül, lobogva . . . és majdnem mindig sírásba fulladva” ne propagálta volna.¹⁶⁵

A telepítés előkészületei, főként az agitáció tehát még azelőtt megkezdődtek, mielőtt a magyar kormány hivatalosan is felvette volna az érintkezést a román kormánnyal, sőt meg-

előzték a minisztertanács erre vonatkozó határozatát is. A minisztertanács 1940. november 15-i ülésén hozott döntést, Teleki pedig az 1941. január 17-i minisztertanácson bejelentette, hogy a bukovinai székelyek hazatelepítéséhez az anyagi fedezet is megvan.¹⁶⁶

Nem sokkal ezután, 1941. február 4-én a magyar kormány jegyzéket intézett a román kormányhoz a bukovinai székelyek hazatelepítése tárgyában. A jegyzékben a magyar kormány *lakosságcserét* javasolt az ügy megoldása érdekében. Az időközben elkészült összeírás szerint ez 2689 bukovinai magyar családot, összesen 12 076 főt érintett. Áttelepítésük fejében ajánlották a románoknak, hogy a kormány „hajlandó ugyanennyi román fajú egyénnek az országból való kiköltöztetéséhez hozzájárulni”, habár a lakosságcserét nem tekintik az áttelepítés előfeltételének. Javasolták továbbá, hogy a németek és a román kormány között létrejött kitelepítési egyezményt tekintsék a leendő szerződés alapjának. A javasolt lakosságcsere-egyezmény biztosította volna a kitelepülők számára mind ingó, mind pedig ingatlan vagyonuk, illetve ellenértékük kivételét. A február 7-i román válasz csupán annyit közölt, hogy „az illetékes hatóságok tanulmányozás tárgyává tették” a magyar javaslatot.¹⁶⁷

Márciusban Bárdossy külügyminiszter táviratban sürgette Rényi Viktornál, a bukaresti magyar követség első tisztviselőjénél a további lépéseket. Rényi közbenjárására Cretzianu román külügyi államtitkár csupán annyit helyezett kilátásba, hogy utánajár az ügynek a telepítésügyi minisztériumban, de mint közölte, nem áll módjában engedélyezni a bukovinai községekbe küldendő magyar állami tisztviselő működését, amely ugyancsak a magyar kívánságok közé tartozott.¹⁶⁸ Így a magyar kormány továbbra is a kiépített illegális csatornákon keresztül folytatta telepítési agitációját.

A románok halogató magatartása miatt Rényi még 1941 márciusában sem látott más megoldást, mint hogy hazatérési igazolványok kiadásával bonyolítsák le az akciót. Véleménye szerint ez úgy történhetne, ha a követség nemcsak a katonaköteles fiataloknak adna ki igazolványokat. Amint a külügynek jelentette, tett is már ilyen irányú lépéseket. Utasította a bukaresti magyar követséghez beosztott Perlaky belügyi-

nisztériumi titkárt, hogy a „valóban nincsteleneknek” is állítson ki hazatérési igazolványt. Ők ugyanis – írta Rényi – a telepítési huzavona miatt olyan helyzetbe kerültek, hogy ittmaradásuk csak akkor lehetséges, ha segítyeket kapnak. Ingóságukat eladogatták, új szerződést idénymunkára már nem kötöttek, bízva a nyilván túlzott ígéretektől sem mentes telepítési agitációban.¹⁶⁹

A román kormány magatartását ekkor elsősorban az egyre feszültebb magyar–román viszony, saját belpolitikai nehézségei, s minden bizonnyal a folyamatban lévő német kitelepítések is befolyásolták. Magyarország és Románia viszonyának fokozatos romlása szinte valamennyi függőben lévő kérdés rendezését lehetetlenné tette.¹⁷⁰ A román kormánynak, amely soha nem nyugodott bele igazán Észak-Erdély elvesztésébe, nem állt érdekében a telepítés lebonyolítása lakosságcsere útján. Attól tarthattak, hogy a bukovinai székelyeket Észak-Erdélyben helyezik el, s ez egyik hatásos érvüket, a terület nemzetiségi összetételét gyengítette volna. Bizonyára az illegális telepítési agitáció sem növelte megegyezési hajlandóságukat, s a bukovinaiak átszivárogtatása sem számított éppen barátságos gesztusnak.

A magyar kormány lényegében a német kitelepítési taktikát igyekezett alkalmazni. Sztójay berlini magyar követ március 5-én Bárdossy miniszterelnökhöz küldött jelentésében ezt így fogalmazta meg: minden hivatalos lépést „megelőzött a politikai ágensek munkája, s csak akkor került sor az államközi egyezmények megkötésére, amikor a bizalmas kiküldöttek jelentették, hogy érettnek találják a talajt”.¹⁷¹

A kormány eközben itthon is egyre komolyabb formában foglalkozott az ügygel. 1941 januárjában bizottságot hozott létre, amely a kormány elképzelésének megfelelően a székely telepítés Szolnok-Doboka megyei lehetőségeit tanulmányozta. A bizottság, tekintettel az andrásfalviak kérésére, a már Magyarországon tartózkodó bukovinaiakból, illetve a kormány által kijelölt tisztviselők közül állt. A bizottság hamarosan elkészülő jelentése a következőket tartalmazta: a terület alkalmas „nem teljesen szétszórta telepítésre”, melyet azért ajánlanak a kormány figyelmébe, hogy így „ezen a magyar nemzetiség-stratégiai szempontból rendkívül fontos összekötő vidéken a

székelyföldi magyarságot az alföldi magyarsággal lehetőleg zárt és folyamatos magyar településekkel hídként összekössük”. A jelentés diszkrét megfogalmazása, amely szerint Szolnok-Doboka megye alkalmas „nem teljesen szétszórt telepítésre”, magyarul szólva azt jelentette, hogy ez a variáció a bukovinaiaknak csakis a szétszórt letelepítését tette volna lehetővé, amit pedig, mint utaltunk rá, az áttelepülők mindenképpen szerettek volna elkerülni. Ugyanez a bizottság vizsgálta meg a Szatmár és Bihar megyei telepítés lehetőségét is. Míg az előbbi Teleki támogatta erőteljesen, az utóbbi mellett elsősorban Németh Kálmán agitált.

Az említett elképzelések mellett – a nemzetközi helyzet változásával párhuzamosan – egyre erőteljesebben hallatták hangjukat egy harmadik verzió képviselői is. A Teleki halálát és Jugoszlávia lerohanását követő időben – a Németország felétel nélküli kiszolgáltatását sürgető hangokkal párhuzamosan – felerősödtek a magyarországi nemzetiségek és az „ezeréves határokon” kívül élő magyarok *totális áttelepítését* szorgalmazó hangok, főként katonai körökben. Míg a Teleki-kormány telepítési elképzelései a Szent István-i állameszme jegyében születtek, a Werth Henrik vezérkari főnök által megfogalmazott és a katonai vezető körök által támogatott elképzelés a németek világháborús győzelme esetén végrehajtandó etnikai rendezéshez kívánt alkalmazkodni.

Werth 1941. április 19-i emlékiratában, amelyet Bárdossy miniszterelnökhöz intézett, „felismert államvezetési feladatként” sürgette a határokon túl élő magyarok délvideki letelepítését. Werth azzal érvelt, hogy „a harcok folytán, illetve a dobrovoljacok eltávolítása miatt” számos település üresen maradt, s a 22 éves szerb uralom a Délvidéken kiutasításokkal és telepítésekkel jelentős mértékben gyengítette az ottani magyarságot. Annyit elismert ugyan, hogy a Ferenc-csatornától délre a magyarság már korábban, azaz 1918 előtt is jelentős kisebbségben volt, de véleménye szerint éppen ezért kell ide „új magyar elemeket” telepíteni. A Ferenc-csatornától északra fekvő területeken viszont – érvelt tovább Werth –, mivel ott a magyarság többsége „határozottan kidomborodik”, elegendő a magyarság „természetes szaporodását” minden eszközzel elősegíteni. Szerinte 10 ezer magyar család odatelepítése ele-

gendő lenne ahhoz, hogy a magyarság megerősödjön. A határokön túl élő magyarok visszatelepítésén kívül Magyarország sűrűn lakott körzeteiből származó családok áttelepítését is szorgalmazta, amelyek, mint írta, „alkalmasak arra, hogy az ottani magyarságot számszerűleg megerősítsék”. Werth 150 ezer ún. nem őslakos szerb eltávolítását szerette volna elérni.¹⁷²

Amikor Magyarország belépett a Szovjetunió elleni háborúba, Werth elérkezettnek látta az időt az előző tervnél is nagyobb szabású telepítési elképzelés felvetésére. Bárdossyhoz augusztusban intézett újabb emlékiratában *valamennyi* magyarországi szláv és román kitelepítésével kívánta egyszer s mindenkorra megoldani a nemzetiségi kérdést, sürgetve egyúttal Magyarország nagyobb arányú részvételét a szovjetellenes háborúban. Werth úgy vélte, hogy ily módon még a háború befejezése előtt megoldható lesz „ezeréves határaink visszaszerzése”, így a Bánát visszacsatolása is. Ezáltal, a korábbi kitelepítési tárgyalások kudarca ellenére, engedményeket lehet kicsikarni a németektől a magyarországi szlávok, románok és zsidók kitelepítésének kérdésében, s végül ennek fejében Magyarország részesedhetne a szovjet nyersanyagkészletekből is.

Bárdossy Werth Henrik totális kitelepítési ötletét egyszerűen „fantasztikumnak” minősítette, amelynek megvalósítása szerény számítások szerint is mintegy 8 millió embert érintene. A miniszterelnök azonban nem is elsősorban technikai okok miatt tartotta megvalósíthatatlannak az ötletet, hanem főként azért, mert ez egyenlő lenne a magyarság Kárpát-medencében elfoglalt gazdasági, politikai súlyának csökkenésével. Mint ezzel kapcsolatban Horthyhoz intézett levelében írta: egy ilyen arányú telepítés „az egész terület életrendjét és mai gazdasági struktúráját feldúlná, és gazdaságilag és katonailag is olyan állapotot teremtené, amelynek fenntartása még a legmerészebb fantáziával is alig képzelhető el, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy elsősorban a Kárpát-medence peremén (a perifériákon) lévő területek maradnának lakatlanok”. Bárdossy azt is kizártnak tartotta, hogy „az európai rendet megalkotó tengelyhatalmak, bármilyen jutalom címén is, vákuumot akarnának teremteni a Kárpát-medencében . . .”¹⁷³

S bár Werth német mintát követő totális kitelepítési elképzelése nem vált, nem válhatott uralkodó koncepcióvá a magyar politikai életben, 1941 áprilisában a visszacsatolt délvidéki területeken komoly politikai szerephez jutó hadsereg a Bácskában – a kormány tudtával – lényegében a *totális kitelepítés* politikáját igyekezett megvalósítani. Mint láttuk, elsősorban a délszlávok vonatkozásában, a dobrovoljacok és a többi szerb és délszláv nemzetiségű lakos kezdetben válogatás nélküli elűzésével.

A Jugoszlávia megtámadását követő április 28-i minisztertanácson Teleki Szatmár és Bihar megyei telepítési elképzeléseit már csak Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter képviselte. Bartha Károly honvédelmi miniszter, nyilván Werth álláspontjának ismeretében, a bácskai telepítés mellett foglalt állást. Ezt támogatta Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkár is. Bonczos Miklós belügyi államtitkár (később telepítésügyi államtitkár) azt hangsúlyozta, hogy a székelyek „nem akarnak a románok közé menni”. Ezzel, ha burkolt formában is, a bácskai telepítés mellett érvelt. Pedig Bonczosnak nyilván tudomása volt arról, hogy a bukovinai magyarok olyan beadványokkal ostromolták a miniszterelnökséget, amelyekben azt sürgették, hogy magyar vidékre telepedhessenek le. De tudott arról is, hogy Németh Kálmán a hortobágyi telepítést szorgalmazta.

Bárdossy, meglehetősen óvatosan, a két nézet között lavírozva foglalt állást. Kompromisszumos javaslata azonban a bácskai telepítés javára billentette a mérleget. Azt fejtegette, hogy a Magyarországra szivárgott 324 családot Szatmárba kell letelepíteni¹⁷⁴, a többit pedig, azaz többségüket a Bácskába, mivel ez már „benépesítési kérdés”.

S bár a szüksézáván leírt jegyzőkönyv csak vázlatosan tükrözi a telepítés kérdésében folytatott vitát, annyi mégis megállapítható, hogy a kormány tagjainak többsége április végén már a bácskai telepítés gondolatát támogatta.

A minisztertanács végül úgy határozott, hogy a Magyarországon lévő bukovinaiak letelepítését azonnal el kell kezdeni Szatmárban, s ehhez szükségtelen megvárni egy külön telepítési bizottság létrejöttét. A döntés értelmében „azonnali, gyors intézkedéssel” kellett az akciót végrehajtani, a még Bukoviná-

ban lévőket pedig a Bácskában helyezik majd el. Ugyanez a minisztertanács az ugyancsak illegális csatornákon megindított moldvai csángó telepítést „előkészítendőnek”, de azonnali intézkedésre éretlennek minősítette.¹⁷⁵

Az április 28-i minisztertanácson még egy fontos napirendi pont szerepelt. A kormány tagjai meghallgatták Nickl Alfrédnak, a külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztálya vezetőjének beszámolóját Carl Clodiusszal, a német külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztálya helyettes vezetőjével folytatott tárgyalásairól. E tárgyalásokon a németek egyértelműen a magyar fél tudomására hozták, hogy a Jugoszláviára korábban hárult gazdasági terheket Magyarországnak és Bulgáriának át kell vállalnia, mintegy a területi igényeik Jugoszlávia kárára történt kielégítésének kompenzálásaként. Lényegében a Bácska egész terményfeleslegére, elsősorban búzára, kukoricára és kenderre vonatkoztak a német követelések. Miután Bárdossy „méltányosnak és indokolhatónak” minősítette a német kívánságokat, a minisztertanács egyhangúlag hozzájárult, hogy a Bácska mezőgazdasági terményfeleslegét „a háború tartamára és annak befejezéséig” Németországnak, illetve Olaszországnak szállítsák. A kormány ugyanakkor továbbra is igényt tartott a korábban Jugoszláviából Magyarországra importált mezőgazdasági terményekre.¹⁷⁶

A bevonulást követő hetekben azonban a magyar csapatok több mint tízezer, zömmel mezőgazdasággal foglalkozó délszláv lakost űztek el földjükről, s így bizonytalanná vált a német követelések teljesítése. A magyar kormány számára már csak ezért is sürgetővé vált a jól termő bácskai részek újraterelítése. Ebbe az irányba hatott az erőteljes telepítési agitáció által keltett „utazási hangulat” a bukovinai székelyek körében, a Délkelet-Európában egyre fokozódó háborús készülődés, de sietségre készítette a kormányt a területi veszteségek miatt Romániában kialakult bizonytalan belpolitikai légkör is. Nem maradt hatástalan a katonai vezető körök kormányra gyakorolt nyomása sem.

A Jugoszlávia megtámadását követő események tehát – köztük a délszlávok már befejezett tömeges kiűzése – elsodorták a székely telepítés Teleki képviselte koncepcióját, és radikálisan *megváltoztatták* a telepítés *földrajzi irányát*.

Május 9-én a kormány döntött abban a kérdésben is, hogy a jugoszláv földreform során a délszláv telepeseknek juttatott 53 ezer kat. hold földet a külföldi magyarok hazatelepítésére kell fordítani.¹⁷⁷

Két nappal később, 1941. május 11-én Magyarország aláírta Romániával a bukovinai székelyek áttelepítéséről szóló megállapodást. A román kormány számára megnyugtatólag hatott, hogy a telepítés Bácska felé irányul, s nem érinti az észak-erdélyi románokat. Az egyezmény – ellentétben a magyar kormány eredeti elképzeléseivel – nyitva hagyta az áttelepülés vagyoni jogi kérdéseinek rendezését, s a magyar kormány magára vállalta az új telepesek ellátását házzal, földdel és termelőeszközökkel.¹⁷⁸ Csak a telepítés befejezése után kapott utasítást a pénzügyminiszter, hogy dolgozzon ki tervet arra vonatkozóan, hogyan lehetne a román kormánnyal megtéríttetni a függőben maradt követeléseket.¹⁷⁹ Az egyezmény nem tartalmazta a magyar kormány lakosságcserére vonatkozó korábbi javaslatát sem. Lehetővé tette viszont, hogy a magyar kormány megbízottai a helyszínen irányítsák a telepítés munkálatait. Az áttelepülők eladott ingóságokaiból 2 ezer lej t hozhat tak magukkal, az ezt meghaladó összeget a bukaresti magyar követségnél helyezték letétbe. Kétnapi élelmen kívül személyes holmijuk és kevés háztartási felszerelés képezte poggyászukat. Megtiltotta a megállapodás a gazdasági felszerelések, gabona, takarmány, ígás- és haszonállatok, nagyobb mennyiségű élelmiszer és a templomi harangok kivitelét. Florini román állomásról május közepén vonaton indult el a telepesek első csoportja, s az utolsó, 1500 fős csoport június 16-án lépte át a magyar–román határt. Koszna magyar határállomáson orvosi vizsgálaton vettek részt, majd Désen, Kolozsváron, Nagyváradon, Hódmezővásárhelyen és Szegeden át folytatták útjukat a Bácska felé.¹⁸⁰ 1941 május–júniusában a dobrovoljacok helyére összesen 3279 bukovinai székely családot (13 200 fő) telepítettek be, 35 ezer kat. hold földre.¹⁸¹

Időközben megalakult a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybizottság, vezetője Bonczos Miklós belügyi államtitkár lett, s június 24-én a minisztertanács Nagy Valér rendőrtanácsost nevezte ki Bonczos helyettesévé, aki szintén 1940 októbertől vett részt a telepítés előkészítésében. Újvidéken

működött a kormánybiztosi kirendeltség, amelynek szegedi részlegét a vasúti szállítás feladataival bízták meg.

Az érkező székely családokat a már kiürített dobrovoljác házakban szállásolták el, amelyeket odaérkezésükig jórészt rendbe hozott a katonaság. A gazdálkodás beindulásáig a telepesek élelmezéséről, ellátásáról a kormánybizottság gondoskodott. A telepítés költségeit a kormány lényegében négy forrásból finanszírozta. Elsősorban a jugoszláv telepesek ingatlan és ingó vagyonára épített, emellett felhasználták az „Erdélyért” segélyezési akcióban és a belügyminisztérium „közjótékonyági és emberbaráti intézmények” elnevezésű rovatán összegyűlt összegeket, valamint a délszláv lakosságtól elvett, és ideiglenesen bérbe adott földek bérleti hasznát.¹⁸²

A kormány tehát nem teljesítette az áttelepülő székelyek kívánságát, hogy kompakt magyar vidékre telepítsék őket, és illúzió maradt az a várákozásuk is, hogy régi településeik kerekeit meghagyva élhessenek Magyarországon. Az öt bukovinai székely község lakóit 14 községbe, illetve ún. szállásra (tanya) helyezték el. A hadikfalviak Stepanicevóra (211 család, 768 fő), Tankošicevóra (40 család, 166 fő), Veternikre (40 család, 232 fő), Vojvoda-Mišićre (11 család, 42 fő), Staro Đurđevóra (148 család, 590 fő) és Sirigre (114 család, 493 fő) kerültek. A józseffalviak és fogadjistenbeliek Tomicevóra (66 család, 290 fő) és Vajszkára (Vajska) (46 család, 204 fő). Az andrásfalviakat Feketičen (35 család, 153 fő), Mali Beogradban (60 család, 290 fő), Karađorđevo-Pavlovón (174 család, 800 fő) és Košicevón (25 család, 143 fő) telepítették le. S végül az istensegítsbeliek két dobrovoljác telepen rendezkedtek be, Sokolacon (260 család, 1156 fő) és Nova Crvenkán (92 család, 445 fő).¹⁸³

A házak és egyéb ingóságok elosztásánál hármassal elvetkeztek érvényesíteni. Figyelembe vették a családot, a Bukovinában maradt vagyon és a juttatott föld nagyságát. Eszerint történt az ígás- és egyéb állatok szétosztása is. A Bonczos által 1941. október 20-án készített jelentés szerint a telepeseknek 1942 db lovat, 152 csikót, 1012 tehenet, 375 növendékmarhát és 2542 sertést stb. juttattak. Vásárolt és szétosztott a kormánybiztosság 38 felszerszámozott lovat és 19 szekeret is, amelyet Hadiknépe és Horthyvára lakosai között osztott szét. Ennek ellenére komoly gondot okozott a lovak és szekerek,

valamint egyéb mezőgazdasági eszközök, főleg az eke hiánya. A hadiknépi telepfelügyelő még 1942 januárjában is ahhoz kért segítséget, hogy legalább minden második családnak adjanak ekét. Harminc szekér hiányzott a faluban ahhoz, hogy ugyancsak minden második családra legalább egy jusson.¹⁸⁴

Mivel a letelepítés egyik fő célja Bácska nemzetiségi térképének megjavítása mellett a földek azonnali megmunkálása volt, a berendezkedés első napjai után megkezdődött a még dobrovoljácok által elvetett termény közös, kalákában végzett betakarítása és egyéb mezőgazdasági munkák befejezése. A sokgyermekes asszonyok munkába állása érdekében (nem volt ritka a 10–12 gyermek) óvodákat, majd iskolákat szerveztek az új telepeken. Az utóbbiak megszervezése azért sem tűrt halasztást, mert a családokban nagy volt az írástudatlanság. Például Hadikvára 160 iskolaköteles gyermeke közül mindössze 16 tudott írni, olvasni. Igyekeztek a telepeket egészségházzakkal és orvosokkal is ellátni.

A gazdasági élet irányítását a katonai közigazgatás által ki-nevezett helyi telepfelügyelők végezték, akik a járási gazdasági felügyelőnek, illetve a telepítési kormánybizottság gazdasági szakembereinek voltak alárendelve. Gyors ütemben nevezték ki a jegyzőket, főjegyzőket is – zömmel Magyarország belső területeiről –, akik a székely telepek választott bíróival együtt intézték a falvak ügyes-bajos dolgait. A telepfelügyelők a végzett munkáról pontos feljegyzéseket készítettek, ennek alapján állapították meg a jövedelmeket és osztották el a terményt. A házat, a földet, a jószágot egyelőre használatba adták, mivel a földosztás és egyéb tulajdonjogi kérdések megoldása – úgymond – „bizonyos hosszadalmasabb eljárást kíván”.¹⁸⁵

A telepítés megindulásakor elrendelt hírzárlat feloldása után a sajtó, a rádió egymást túllícitálva dicsőítette a kormány „példás gyorsasággal” végrehajtott telepítési akcióját. E tudósítások szerint a „dobrovoljácoktól megtisztított Bácska” hönvarta „az izzó hazafiságtól és magyar öntudattól fűtött” bukovinaiakat.¹⁸⁶ A székelyek között azonban nem a híradásokban olvasható és hallható, elvárt „izzó hazafiság” volt az általános hangulat. Még akkor sem, ha tudjuk, hogy a papjaik által tudatosított nemzeti érzés szerepet játszott elhatározásukban, s

a Magyarországra érkezésük alkalmával készült fényképek nem csupán manipulációval kicsalt örömet tükröztek. A sajtó fennkölt hazafiságképeivel ellentétben a székeleyek öröme, megfátottsága a telepítés első napjaiban elsősorban abból a reményből táplálkozott, hogy földet, létbiztonságot kapnak új hazájuktól, azaz *társadalmi, szociális problémáik megoldását várták.*

Decleva május végén, a telepítés kapcsán kiadott bizalmas katonai közigazgatási parancsában az uralkodó körök által elvárt „izzó hazafiság” hiányát kénytelen volt elismerni: „a 174 éves távollét szükségessé teszi a bukovinai székeleyesség nemzeti és hazafias öntudatának felébresztését – írta. – Közöttük ugyanis főleg csak a faji öntudat kétségtelen és erős jeleit lehet felismerni, gondosan ügyeltek magyarságuk megőrzésére, de idegen hazában éltek és annak körülményei szerint kellett életkörülményeiket berendezniök . . . *Általában földéhesek. Rendkívüli takarékoságuk célja a földszerzés . . . Igen fontos, hogy a föld nevükre legyen írva. A telepeseket mihamarabb tulajdonba kell helyezni, mert a bizonytalanság érzését nem bírják.*”¹⁸⁷

A magyar sajtó tárgyilagosabb része is elismerte, hogy feszültséget, bizonytalanságot okozott a földosztás elhalasztása őszre, zökkenőkkel járt a házak elosztása, viták forrása volt a learatott termésből való részesedés mértéke, az ellátásuk termelőeszközökkel. Ez utóbbi hiányát részben a katonaság saját forrásaiból, részben a szomszédos községek „közerejének kirendelésével” pótolták. Egyes tanulmányok intőn emlékeztettek a korábbi telepítések szomorú tapasztalataira is, és nyomatékkal hívták fel a hivatalos körök figyelmét: „ha megmarad a bő gyermekáldás, már a következő nemzedéknek is el kell vándorolni”. Hiába javasolták azonban tartalékföldek képzését, bizonyos kötöttségek bevezetését a föld eladásának és elaprózódásának megakadályozására.¹⁸⁸

Németh Kálmán keserűen írta le az első napok csalódását: amikor a székeley asszonyok meglátták az üszkös, kiégett dobroyoljác házakat (amelyeket pedig a katonaság igyekezett rendbe hozni a telepések megérkezése előtt), „eltakarták a szemüket és az összeroskadt tetők alatt emberi lábakat véltek felfedezni és esküdöztek, hogy itt *nem maradnak* a korom és

az üszök között”. A férfiak csak azzal tudtak lelket önteni beléjük, hogy hoztak a határból egy kis földet, mutatván, „erőstjő a föld”.¹⁸⁹

A környező falvak délszláv és magyar földművesei sem a sajtó által elképzelt lelkesedéssel fogadták a székelyeket. A telepések és a helyi lakosság közötti feszültség az attól való félelemből fakadt, hogy egyrészt tovább folytatódik a jugoszláv földreform revíziója, másrészt az új telepések miatt a helyi magyarság is kiszorul a földreformból. Hogy volt mitől tartaniuk, mutatja, hogy a déli hadsereg katonai közigazgatási csoportparancsnoksága július közepén elrendelte a magyar parasztok, mezőgazdasági munkások „szertelen és mérték nélküli” földigénylésének korlátozását.¹⁹⁰ A helybeliek közérzetét rontották a közmunkák s az egyre gyakoribb rekvirálások. 1941. július 18-án a vezérkar főnöke „a német birodalmi kormány határozott óhajára” egész Bácska területén elrendelte az 1940. évi, vagy még régebbi termésű kukorica, búza, rozs és őrlemények felkutatását, a fejadagon felüli mennyiség zár alá vételét, s a Futurán keresztül történő kényszerfelvásárlást. A német igények kielégítése után fennmaradt mennyiséget a katonai közigazgatási hatóságok a Bácska „ellátatlanjainak”, azaz az új telepéseknek adták. A rekvirálást a hadsereg nyílt parancssal ellátott élelmiszer-beszerző osztagai végezték. Werth „komoly, villámgyors és eredményes munkát” várt.¹⁹¹

A szegedi törvényszéken és annak öttagú különtanácsában „a magyar nemzet megbecsülését” ért sérelem és „kormányzósértés” címén hozott, egyre emelkedő számú ítéletek is elmentnőnek a hivatalos, mindent nemzetiszínűre festő hangulatképnek. Az új telepéseket sokan egyenesen „magyar dobrovoljácoknak” nevezték, akik kivételezett helyzetben vannak. A határváltozásoktól a magyar parasztok, mezőgazdasági munkások társadalmi, szociális igazságot vártak, ehelyett rekviráló katonák és újabb kiváltságosok érkeztek. Ahogy az egyik elítélt magyar nemzetiségű néhány holdas gazda kijelentette: „Vártuk a magyar testvéreinket, hogy felszabadulva jobb dolgunk legyen és most bilincseket vernek ránk, ilyen államban tönkre kell menni az embernek, nem megélni.”¹⁹²

A délvidéki „őslakók” és a betelepített székelyek között ki-

alakult ellentétekről, feszültségekről, az alig változó, sőt a lakosság jelentős részének helyzetét nehezítő életfeltételekről a telepések természetesen semmit sem tehettek. Az ellentmondások alapvető oka abban a politikában volt keresendő, amelytől távol állt a szociális igazság tényleges megteremtése, s bevallott célja is az volt, hogy a székely telepeseket „magyar dobrovoljácokként” használja fel a Bácska nemzetiségi viszonyainak átformálására, s a rendszerhez hű, attól szorosan függő paraszti réteg kialakítására.

Az 1941. júliusi minisztertanácsi ülés – lényegében egy már létező gyakorlatot szentesítve – kimondta a jugoszláv agrárreform ún. juttatási részének hatálytalanítását, a megváltási részét azonban továbbra is érvényesnek fogadta el. Ezzel 192 ezer kat. hold szabadult fel földbirtok-politikai célokra. Ez a földterület elsősorban a jugoszláv földreform során létrehozott 62 zárt dobrovoljác telep 53 ezer kat. holdjából, illetve az egyéb juttatásokból származó 139 ezer kat. holdból tevődött össze. Emellett számoltak a zsidó birtokok kisajátításával is, amelyek mintegy 16 ezer kat. holdat tettek ki. Az 53 ezer kat. hold felett a Bonczos-féle telepítési bizottság rendelkezett, a többit a helyi igények kielégítésére szánták. A minisztertanács kimondta, hogy ebből a földből nem kártalaníthatók a jugoszláv földreform során kárt szenvedett birtokosok, erre más bácskai földeket kívántak felhasználni. A minisztertanács határozata nyíltan leszögezte: „A magyar kormány által lebonyolítandó juttatási eljárás során a szláv őslakossággal szemben a szentistváni állameszme mellett is megengedhető retorzió alkalmazható, melynek mértéke felől a kormány később határoz.” Ezzel a kormány lehetővé tette a további kisajátításokat – nyilván a Bácska északi részén még helyükön maradt délszláv telepésekre és az ún. nem őslakosokra gondolva. Kizárta a juttatásból azokat az „őslakókat”, akik csetnik szervezetnek, vagy más olyan társadalmi szervezetnek, egyesületnek voltak tagjai, amely „nyíltan vagy burkoltan” magyarellenessé volt. Igyekezvén enyhíteni az előbbi kategóriákba nem tartozó, s ezáltal meglehetősen meggyérült délvidéki jogosultak elégedetlenségét, az alaprendelet nincstelenek esetében eltekintett a vételár 30%-ának előzetes kifizetésétől, valamint a feltételnek állított mezőgazdasági felszerelés meglététől is.

A minisztertanács egyúttal utasította a földművelésügyi minisztert, dolgozza ki a délvidéki földreform részletes tervét.¹⁹³

Július 8-án Bárdossy ismét arra hívta fel a kormány figyelmét, hogy „a 14 ezer Bácskába telepített székely földbirtok rendezésével várni nem lehet”. Mivel az érdekelt hivatali fórumok még mindig nem tárgyalták az ügyet, július 15-én a minisztertanács visszatért a kérdésre. Ezúttal már nemcsak azt rögzítették, kinek nem juttatható föld, hanem egyértelműen amellett foglaltak állást, hogy a kisajátított területből elsősorban a székelyek, a délvidéki harcokban elesettek hozzátartozói és rokkantjai, az „őslakosok” és a más vidékről hazatelepítettek (és telepítendőek) kaphatnak földet. A székelyek annyi kedvezményt kaptak – nyilván Bukovinában maradt vagyonuk kompenzációjaképpen is –, hogy másoktól eltérően, akik az adott föld kataszteri tiszta jövedelmének minden koronája után 40 pengőt fizettek, ők ennek 75%-áért kapták a földet. A korábbi minisztertanács még egyértelműen megtiltotta a jugoszláv földreform során kárt szenvedett földbirtokosok kártalanítását, most a kormány úgy határozott, hogy azokat, akiket „különösen nagy méltánytalanság ért”, ebből a földből is kártalanítani lehet.¹⁹⁴

1941 novemberéig befejeződött a földek tulajdonba adása: a Telepítési Kormánybiztosság összesen 35 ezer kat. hold földet osztott ki a bukovinai székelyeknek, 481 vitézi családnak (2325 fő), 46, a délvidéki harcokban elesett katona családjának, illetve 53 moldvai csángó családnak (161 fő). A baranyai háromszögben kisajátított zárt dobrovoljac községekbe 1324 családot (5800 fő), főleg vitézeket, moldvai csángókat, illetve később boszniai magyarokat telepítettek.¹⁹⁵ A telepítésre szánt 53 ezer kat. holdból tehát 18 ezer megmaradt.¹⁹⁶

A székelyek házaspáronként 3 holdat, illetve gyermekenként 1-1 holdat, a vitézek viszont családonként 15–16 holdat kaptak. Jelentős törlesztési, s némi adófizetési kedvezményben is részesültek. Csak a tulajdonbavétel után, tehát 1941 októberétől–novemberétől lettek adókötelesek. A föld és ház kedvezményes vételárát 47 év alatt kellett volna törleszteniük, amit holdanként 4 pengő telepítési költség, a juttatott ingóságok teljes értéke terhelt még. Gazdálkodásukat a hadigazdálkodásból következő és a német szállítások teljesítését célzó

szigorú előírások szabályozták. A gazdasági felügyelők a földosztás után is ellenőrizték a falvak gazdasági tevékenységét, és felsőbb utasítás szerint szabták meg, mit és mennyit termeljenek a telepések. A más termelési technikát igénylő itteni földművelés elsajátítására is ösztönöztek, az új telepések számára gazdatanfolyamokat szerveztek.

A telepek mindennapi, küzdelmes életébe engednek bepillantást a telepfelügyelőknek az újvidéki birtokkirendeltség számára készített rendszeres jelentései. Az andrásfalvi körzet telepfelügyelője például 1943. májusi jelentésében leírja, hogy a cukorrépában és napraforgóban 50%-os kárt tettek a rovarok, így termés alig várható. Más jelentések talajvízről, súlyos takarmány- és tüzelőhiányról panaszkodtak. Komoly gondok nehezítették az oktatás beindítását is. 1941 novemberéig a székeyi telepeken 26 iskolát hoztak létre a mintegy 4 ezer iskolaköteles tanuló számára, de ahhoz, hogy maximum 45–50 fős létszámú osztályokat alakíthassanak ki, még legalább 24 új tanteremre lett volna szükség. A megfelelő tanítói gárda is lassan toborzódott a tanítói lakások hiánya miatt. Horthyvára (Stepaničevo) telepfelügyelője például arról ír, hogy az 1942/43-as tanévben a faluban sem tanító, sem óvónő nem volt. Vajszkán a 333 iskolakötelesre 6 tanterem, Hadikújfalun pedig 292 gyermekre 2 tanterem jutott az első tanévben. Hadikligeten (Veternik) és Hadikszálláson a 200 iskolás gyermeket egy tanító tanította egy teremben, s az 1942/43-as tanévben ő is csak három hétig tartott órákat.¹⁹⁷

A valóban jelentős kiváltságokat élvező telepések élete tehát korántsem volt felhőtlen. Nemcsak a szokatlan környezet nehézségeit kellett leküzdeniük, a „gyantaszaghoz szokott tündöket” az alföldi porhoz szoktatniuk, hanem az egyre magasabb termelési követelményeknek is eleget kellett tenniük. De az említett kedvezmények nem biztosították, még rövid távon sem, a birtokaprózódás megakadályozását. A kiutasított jugoszláv telepések visszaszívárgása sem növelte biztonságérzetüket, bár minden székeyi telepen megerősített csendőrsőrs vigyázott a „visszatelepítettek nyugalma”ra.¹⁹⁸

A telepítésekkel az elsődleges célt, a Bácska nemzetiségi térképének gyökeres átalakítását nem sikerült megoldani. Igaz, mintegy 11%-kal sikerült „javítani” a terület nemzetiségi

arányait, de ez a szám nemcsak a székelyeket, a vitézeket, a moldvai csángókat és az egyéb betelepülőket (például hivatalnokokat, horvátországi és szerbiai magyarokat), hanem a magyar népszámláláskor magukat ilyen, vagy olyan okból magyarnak valló délszlávokat is magában foglalta. Az egész Bácska területén az 1930-as jugoszláv népszámlálás 38,2%-ban jelölte meg a magyarok arányát, 33,2%-ban a délszlávokét, míg az 1941-es magyar népszámlálás szerint a népesség 49,3%-a volt itt magyar, 23,9%-a pedig délszláv.¹⁹⁹

S bár a székely telepítést a jugoszláv földreform végleges revíziójának szánták, a magyar uralkodó körök nemzeti kizárolagosságra épülő telepítését később elsodorták a történelmi események. A Bárdossy-kormány nacionalista nemzetiség- és telepítéspolitikája nemcsak a délszláv telepeseket űzte el földjeikről, házaikból, de végső soron a bukovinai székelyeket is létbizonytalanságba kergette. 1944 októberében a kormány kiűritési parancsára ismét szekérre ültek. Újabb vádorlásuk Tolnában és Baranyában ért véget.²⁰⁰

A katonai közigazgatás felszámolása és a polgári közigazgatás bevezetése

A délszlávok kitelepítésének kudarca bizonyos megfontolásra késztette a magyar vezető köröket. Egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy ily módon nem tudnak megszabadulni a „megbízhatatlan elemektől”. Tartósan kellett tehát számolni magyarországi jelenlétükkel.

A visszacsatolt területek belső politikai, gazdasági integrálásához, konszolidációjához fűződő érdekek is a „kollektíve bűnös szerb nép” álláspontjának korrekcióját kívánták. E területek, különösen a Bácska, a korlátozás nélküli retorziók miatt egyre inkább belpolitikai tehertételt jelentettek a kormány számára.

A szerbekkel kapcsolatos addigi politika veszélyeire Bajcsy-Zsilinszky Endre 1941. április 21-én már másodszor figyelmeztette Bárdossy miniszterelnököt. Levelében elkeseredésének adott hangot a magyar sajtónak a szerbeket sértő, gyalázkodó hangja miatt, amely „esetleg egy távoli jövőben fogja mérges

gyümölcsét megteremni”. A csetnikek garázdálkodásait ugyan szerinte is a legélesebben el kell ítélni – bár ehhez hozzá kell tennünk, hogy Bajcsy-Zsilinszkynek ekkor még nem voltak birtokában részletes adatok a megtorló akciókról –, de – folytatja – mégis nehéz megérteni, „miért kell még a keresztvizet is leszedni a szerencsétlen, amúgy is rettenetesen lesújtott s jól tudjuk, milyen jóra való, derék és vitéz szerb népről”. Arra intette a miniszterelnököt: „Ez a nép megint talpra áll majd, és akárhogyan, de kiverekszi magának a szabadságot, s akkor nem érdekünk, hogy végképp elmélyült, vad gyűlölettel álljon szemben egymással ez a két derék és valójában egymásra utalt nép, a magyar és a szerb.” Végül a Bácska kapcsán ezt írta: „... az a magyar érdek, hogy a Bácskában és remélhetőleg Bánságban is újból egymáshoz melegedjék a magyar és a szerb, s mi ne a fogat fogért együgyűségét folytassuk, hanem azt bizonyítsuk be nekik, hogy különbek vagyunk náluk, fölényesebbek...” Javasolta Bárdossynak, hogy a Délvidékre egy „nagy kultúrájú és nagylelkű, igaz magyar embert kellene délvidéki kormánybiztosnak kinevezni”.²⁰¹

A finomabb módszerek alkalmazására figyelmeztettek egyes szerb politikusok olyan jelzései is, hogy amennyiben nem változtatnak a szerbekkel kapcsolatos politikán, az ellenállás csökkenése helyett éppen annak fellángolására lehet számítani. Ezzel egy időben megjelentek azok a szerb politikusok is, akik a történetek ellenére, a helyzet javulása érdekében hajlandók voltak együttműködni a magyar hatóságokkal.

Svetozar Stanković, volt jugoszláv agrárminiszter, a korábbi magyar–jugoszláv közeledés híve, június közepén felkereste Szmolenszky Józsefet, a déli hadsereg katonai közigazgatási csoportja polgári osztályának vezetőjét. Stanković kifejtette Szmolenszkynek, hogy a magyar kormánynak türelmesen kell viselkednie a szerbekkel, nehogy a „túlzó magatartás a békés együttélést akadályozza”. Véleménye szerint a magyaroknak „a szerbekkel szemben tanúsítandó megértő magatartása folytán a békés és lojális együttélésre lehetőség volna”. Erre azért is szükség lenne, folytatta, mivel a Bánátban túlzó hírek keringenek a magyarok kegyetlenkedéseiről. Fantasztikus híreket hallott, amelynek – úgy látszik – az a következménye, hogy az ott élő szerbek komoly közeledést mutatnak a né-

metekhez, s olyan mozgalomról is hallott, amely azt célozza, hogy „a németek támogatásának megnyerésével a Bánát ne kerüljön vissza Magyarországhoz”. Végül felvetette egy szerb nyelvű napilap megindításának gondolatát, melyre a „keringő rémhírek” megakadályozása miatt is szükség volna.²⁰²

Stanković talán nem tudhatott arról, hogy ezek a „rémhírek” nemcsak a Bánátban váltak ismertté, de a Londoni Rádió már hetek óta részletesen foglalkozott a bevonuláskor végrehajtott megtorló akciókkal. A jugoszláv emigránskormány kezdettől fogva igyekezett tájékoztatni a világot a szerb nép ellen elkövetett atrocitásokról. 1941. június 6-án például II. Péter király fordult XII. Pius pápához és Rooseveltt amerikai elnökhöz, hogy mentse meg a szerb népet a pusztulástól. A délvidéki eseményekről így írt a király: „A Bácskában a magyar hadsereg szintén tömegesen irtotta a szerb lakosságot. Ugyanakkor a rettenetes terror miatt szerbek tízezrei egy szál ruhában, a legrövidebb idő alatt voltak kénytelenek elhagyni házaikat és az országot.”²⁰³

Hasonló jelzések érkeztek Bolla Lajos belgrádi magyar főkonzultól is. Vlada Ilić, Belgrád volt főpolgármestere, a jugoszláv–magyar gazdasági kamara volt elnöke a bevonulás utáni hetekben felkereste Bollát, s elmondta, hogy véleménye szerint a Bácskába bevonuló magyar honvédség „túl szigorúan” bánt a szerbekkel. Úgy vélte, bárhogy alakuljon is a háború után a két ország határainak sorsa, „a magyar és a szerb nép földrajzi helyzeténél fogva továbbra is egymásra lesz utalva”.²⁰⁴

Május végén Milan L. Popović volt jugoszláv szenátor Belgrádból Magyarországra érkezett. Ezzel olyan szerb politikus jelent meg a porondon, akinek jó kapcsolatai voltak a németekkel együttműködő szerbiai politikusokkal, az Acimović-kormánnyal, s korábbi politikai tevékenysége, aktív antikommunista múltja szalonképessé tette magyar politikai körökben is. A szerbiai ún. biztoskormány olyan instrukciókkal látta el Popovićot, hogy próbálja kieszközölni – a délvidéki szerbség államhűségének felajánlása fejében – az atrocitások megszüntetését, amelyek még a németeket nyíltan kiszolgáló szerb politikai körökben is felháborodást keltettek. Popović Budapesten tárgyalt a kormány tagjaival, többek között Keresztes-Fischer

Ferencsel, Hóman Bálinttal, s beszélgetett Bethlen Istvánnal is. Egyes források szerint Popović budapesti tartózkodása során az együttműködés feltételeit tartalmazó feljegyzést adott át a magyar kormánynak. Május 29-én fogadta őt Horthy is.²⁰⁵

Popović a jugoszláv népbíróság előtt tett vallomásaiban a következőket mondta Horthyval történt találkozásáról: „részletesen beszéltem azokról az eseményekről, amelyek a magyar hadsereg bácskai bevonulása alkalmával történtek, a különféle helységekben végrehajtott tömeges gyilkosságokról... Elmondtam a kormányszónak, hogy mintegy 30 ezer szerbet tettek át a határon, megemlítettem neki Bajor tábornok felhívását, amelyben egyenlőségjelet tett szerbek, zsidók és cigányok között, azt a sarcot, melyet a szerbekre és zsidókra vetett ki. A kormányzó néhány feljegyzést készített noteszába s megígérte, utánaéz ezeknek a dolgoknak. Kijelentette, rendkívül sajnálja, hogy mindez megtörtént, mivel számára nagyon fontos volt eddig is, hogy tűrhető viszonyokat teremtsen a Bácskában, s hogy a szerbek megtalálják békéjüket a Bácskában, s végezzék munkájukat.” Horthy ezután megkérdezte, hány szerb van a Bácskában, s kijelentette, feltétlenül képviseltetniük kell magukat a parlamentben. Kérte, vállalja Popović a „híd szerepét” a bácskai szerbek és magyarok közötti együttműködésben, s az együttműködés fejében a képviselőséget ajánlotta fel a szerb politikusnak.

Popović ezután visszautazott Belgrádba, s írásbeli jelentést tett magyarországi tárgyalásairól. Milan Aćimović és Vasa Protić azt javasolták neki, nyilván a német megszálló csapatokkal való szerbiai együttműködésük mintájára, hogy vállalja el a felajánlott képviselőséget.²⁰⁶

Popović idézett vallomásaiban – a körülmények ismeretében érthető okokból – nem említi, hogy a Horthy által felkínált lehetőség, a magyar–szerb megbékélés ára a teljes államhűség, jelen esetben Jugoszlávia felosztásának, s a Délvidék Magyarországhoz történt csatolásának feltétel nélküli elismerése volt, amelyet Popović elfogadott.

A magyar uralkodó köröket a nyár folyamán nem is annyira a Bajcsy-Zsilinszky, Stanković és Ilić által megfogalmazott külpolitikai megfontolások, mint inkább a belső konszolidáció igénye készítette „bizonyos szerbek elleni kirívó intézkedések”

felülvizsgálatára – mintegy előkészítve a talajt a polgári köz-
igazgatás bevezetésére. Kétségtelen, hogy Popović megnyeré-
se is ezt a célt szolgálta.

A nemzetiségpolitikai változások első, korántsem követke-
zetes lépéseként értékelhető az a május végén megjelent VKF
rendelet, amely lehetővé tette a korábbi politikai magatartás
miatt letartóztatottak egy részének szabadon bocsátását. Majd
Novákovits május 28-án elrendelte, hogy „haladéktalanul”
kezdjék meg az internáló táborokban lévő délszlávok ügyének
felülvizsgálatát. „Tudatában vagyok annak – írta –, hogy külö-
nösen a felszabadító hadműveletek alkalmával olyanok is őri-
zet alá kerültek, akiknél ez nem volt alaposan indokolható.
Ezért és a megfelelő táborfőrehelyek elégtelensége miatt az
eddig őrizetbe vettek számát csökkenteni kell és a velük szem-
ben követendő eljárást egységesíteni kell.”²⁰⁷

Az eljárás egységesítése a következőt jelentette: a jugoszláv
telepeseket elkülönítették a többi internálttól, azzal a céllal,
hogy „saját országukba” vagy Magyarország belső területeire
szállítsák őket. Vizsgálati eljárás lefolytatása után szabadon
bocsátották a politikai foglyokat, köztük kommunistákat is,
akiket korábbi, magyarokkal kapcsolatos magatartásuk, illet-
ve kommunista tevékenységük miatt tartóztattak le a bevonu-
lás után. A rendelet megtiltotta, hogy a továbbra is internáló
táborokban tartott dobrovoljácok ellen a Monarchia hadsere-
géből történt szökés miatt külön bűnvádi eljárást indítsanak, s
hogy korábbi magyarelles politikai tevékenység vagy ma-
gatartás okán internálják a délszlávokat és pert indítsanak el-
lenük. A szabadlábba helyezettek rendőri felügyeletét azon-
ban továbbra is fenntartották, kivéve az olyan esetekben, ha
valakit „haragosaik vagy konkurenseik hamisan vádoltak”.
A csetnik szervezetek volt tagjai továbbra is őrizetben marad-
tak, s ezt azzal indokolták, hogy szabadon bocsátásuk „a köz-
rend és közbiztonság szempontjából még jelenleg is aggá-
lyos”. Némi engedményre azonban itt is sor került. Amennyi-
ben bizonyíthatóan kényszer hatása alatt lettek a szervezet
tagjai (például állásuk forgott kockán), alapos vizsgálat után a
bizottság javaslatot tehetett szabadon bocsátásukra. A döntés
jogát ezekben az ügyekben Novákovits magának tartotta
fenn.²⁰⁸

Június 18-án, arra számítva, hogy a „szerb őslakosság egy részében megvan a hajlandóság arra, hogy a magyar hazának hűséges polgárává váljék”, Novákovits utasította a katonai közigazgatás vezetőit, hogy „megfelelő módon” segítsék ezt elő. Az eljárás „egyenesen mellőzhetetlen szabályának” kell tekinteni, hogy „bűncselekmény nyomatékos gyanúja, vagy igen fontos ok nélkül senkit sem lehet letartóztatni”, s az „egyes esetekben elkerülhetetlenül szükséges kényszerítő intézkedéseket is a legnagyobb tapintattal kell végrehajtani, s mindig olyan módon, amely nyilvánvalóvá teszi, hogy az intézkedés nem a szerb nemzetiségű őslakosság egyeteme ellen, hanem csakis az intézkedéssel érintett személy ellen irányul”. A rendelet a továbbiakban így folytatódik: a szerb őslakosság egyes tagjai részéről megnyilvánuló közeledést, „a hűség megnyilatkozását” a katonai parancsnokok is „kellő megértéssel, tapintatos magatartásukkal” segítsék elő.²⁰⁹

A fentebb említett okokon kívül a konszolidáltabb viszonyok megteremtésére sarkallta a magyar kományn a Szovjetunió elleni német támadás napjának közeledése. Magyarországon szovjetellenes háborúban való részvétele nyugodt, biztos háterszágot követelt a déli végeken is.

Míg a „tapintatosabb bánásmód” fejében egyes délvidéki jobboldali polgári politikusok hajlandóak voltak teljes lojalitással fizetni, és sietve ajánlották fel a szerb nép nevében szolgálataikat a kormánynak, a Bácska, a Muraköz és a baranyai háromszög délszláv népeinek jelentős része elfogadhatatlannak tartotta a felkínált árat. Az ellenállás kibontakozását júliusban sikeres szabotázsakciók jelezték.

A magyar uralkodó osztályok kezdettől fogva tisztában voltak azzal, hogy ezúttal új ellenféllel kell szembenézniük. Jól tudták azt is, hogy a kommunisták vezette partizánháború nemcsak a Jugoszlávia kárára megnagyobbodott Magyarországon területi integritását kérdőjelezi meg, de szemben áll az ország belső társadalmi rendjével is.

A megtorlások fő iránya, mint látni fogjuk, egyre jobban a kommunisták és a partizánakciókban, harcokban részt vevők ellen irányult – függetlenül nemzetiségüktől. A magyar kormány szerint ugyanis nemcsak a szerb nép „élt vissza” a megkéséssel, hanem a horvát nép is „az előlegezett bizalommal”.

Már nemcsak az uszatasa horvát állam által szított muraközi propagandával kellett szembenézniük, de a muraközi kommunistákkal is.

Ezzel párhuzamosan a hivatalos magyar politika ismét a szerbekkel szembeni „erőteljesebb” eszközök alkalmazására buzdított. Míg korábban a csetnikekkel és dobrovoljácokkal azonosította a szerb népet, most kommunistagyanús lett minden szerb.

A déli hadsereg csendőri csoportparancsnoksága július 29-én, az első sikeres szabotázsakciók után arra utasította a csendőrséget, hogy „a szerb lakossággal szemben mindezideig elfoglalt magatartását változtassa meg és a legkisebb gyanú esetén is sújtson le rájuk. Egy kis szolgálati túllépés a magyar állam érdekeit szolgálja, ennek a célnak az érdekében pedig könyörületnek és elnézésnek helye nem lehet.”²¹⁰

Az új, szervezett ellenfél megjelenése jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a kormány szemében felértékelődjene az együttműködésre kész délvidéki politikusok, s egyre sürgetőbbé vált a visszacsatolás ideiglenes jellegének megszüntetése. Ugyanakkor a bánáti és a muraközi kérdés rendezetlensége egyelőre óvatosságra intette a kormányt.

Keresztes-Fischer belügyminiszter a július 1-jén megtartott minisztertanácson felvetette a polgári közigazgatás bevezetésének szükségességét, illetve a visszacsatolás törvényesítésének kérdését. Egyúttal aggályainak is hangot adott. Szóvá tette, hogy a visszacsatolt déli területeket még nem tisztították meg teljesen, és változatlanul bizonytalan a Dráva menti határ kérdése is. Bárdossy Keresztes-Fischer javaslatát azzal utasította vissza, hogy a polgári közigazgatás bevezetésével és az új területgyarapodás törvényesítésével azt a látszatot keltenék, mintha a kormány lemondana a Bánátról és esetleg a Muraközről is. Bárdossy javaslatára a minisztertanács úgy határozott, hogy a kérdés eldöntésével őszig várnak.²¹¹

A polgári közigazgatás bevezetésére azonban, némi bizonytalankodás után, hamarabb sor került. A július 22-i minisztertanács már úgy döntött, hogy a Muraköz kivételével augusztus 1-jén áttérnek a polgári közigazgatásra, majd ezt az időpontot július 29-én augusztus 15-re módosították. Augusztus 12-én pedig döntött a kormány a muraközi polgári közigazga-

tás kérdésében is. Bevezetésének napját augusztus 21-ben jelelték meg.²¹²

Vajon mi készítette a kormányt álláspontja módosítására? Úgy véljük, több tényező játszott közre. Egyrészt július végére a magyar kormány minden illúziója szertefoszlott, hogy a Bánát visszacsatolása a közeljövőben megvalósulhat, másrészt növekvő aggodalommal figyelték Szlovákia, Románia és Horvátország közeledését, amelyet egy új kisantant csírájaként értékeltek.²¹³ Ez azért is komolyan aggasztotta a kormányt, mert, mint látni fogjuk, erre az időre végképp megrekedtek a Muraközre vonatkozó magyar–horvát tárgyalások. A május 18-án aláírt olasz–horvát határszerződés (római szerződés) miatt, amelyet júliusban a Ljubljana körzetében lévő olasz–horvát határ rendezése egészített ki²¹⁴, a Független Horvát Állam számára is felértékelődött Muraköz. A szerződéssel egyben a magyar kormány tengeri kikötőre vonatkozó reményei is szertefoszlottak, s ezért a muraközi terület végleges visszacsatolásában kerestek kompenzációt. Bárdossy az egyoldalú magyar lépés megtételéhez bátorítást látott a magyar–horvát határvitában tanúsított semleges német magatartásban is. Nem volt ugyanis véletlen, hogy Horvátország tényleges irányítói, Siegfried Kasche zágrábi német követ és Glaise von Horstenau zágrábi német tábornok következetesen kitértek a gyakori horvát tiltakozások támogatása elől. A horvát kormány nem kapott hathatós segítséget Olaszországtól sem.²¹⁵

A muraközi polgári közigazgatás bevezetésével a magyar kormány feladta korábbi álláspontját, amely szerint ha ott a magyar felségjogokat fenntartják és ezt a horvátok elismerik, lakosságcsere és tengeri kijárat fejében hajlandó átadni a Muraköz közigazgatását Horvátországnak.

A délvidéki visszacsatolások ideiglenes jellegének felszámolásával, a polgári közigazgatás bevezetésével a kormánynak belpolitikai céljai is voltak: a Délvidéken nagy politikai szerephez jutott katonai vezető körök visszaszorítása, a kormány és a katonai vezető körök egyre kellemetlenebbé váló feszültségének megoldása a kormány javára.

A katonai közigazgatás felszámolása, a polgári közigazgatás szerveinek kiépítése szeptember 6-ig mindenhol megtörtént. Megszűnt a katonai büntetőbíráskodás (kivéve azokat az ese-

teket, amelyek az ellenforradalmi rendszer törvénykezése szerint az egész országban katonai bíraskodás alá estek), az internáltak feletti felügyeletet egységesen a belügyminisztérium vette át. A vezérkar azonban bizonyos pozíciókat továbbra is megtartott. A termés betakarítása, a cséplési ügyek a katonaság irányítása alatt maradtak. Az új közigazgatási határok kialakításánál az 1918 előtti vármegyei beosztást vették alapul.²¹⁶ Így módon a Bácskát Bács-Bodrog (Horgos [Horgoš] és környéke Csongrádhoz tartozott), a baranyai háromszöget Baranya, a Muraközt és a Mura vidéket pedig Zala, illetve Vas vármegyékhez csatolták.

Szeptember 16-án Szombathelyi Ferenc, a vezérkar új főnöke elrendelte a Bácskát megszálló csapatok egy részének kivonását. A Muraközben és a Murától északra fekvő területeken azonban, lényegében a háború befejezéséig, nem csökkentették békelétszámra a csapatokat.²¹⁷ A polgári közigazgatás szervei mellett a szombathelyi III. hadtest parancsnoksága továbbra is jelentős szerepet játszott a Muraköz közigazgatásában.

1941. december 16-án a képviselőház utólag szentesítette a Bácska, a baranyai háromszög és a Mura vidék bekebelezését. Azon a napon, amikor Bárdossy bejelentette az országgyűlés előtt Magyarország és az Egyesült Államok között a hadiállapot beálltát.

A képviselők a legteljesebb egyetértésben méltatták a „pompásan felszerelt dicsőséges honvédséget”, amely „egyetlen nekiiramodással” birtokba vette a Délvidéket. Az elkövetett atrocitásokról mélyen hallgattak. A törvényjavaslatot előterjesztő Gajzágó István képviselő hangsúlyozta, hogy az újabb területgyarapodás a kormány és a kormányzó „cél tudatos, megbízható és barátaihoz hű” külpolitikájának köszönhető. Teleki Mihály kormánypárti képviselő ezt sokkal egyértelműbben fogalmazta meg, amikor azt mondta, hogy a Délvidék visszacsatolását „a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásunknak köszönhetjük”. Meskó Zoltán viszont azért adott örömének kifejezést, mert ezt a területet a honvédség foglalta el; „el kell osztatni azt a kishitűséget – mondta –, hogy mi mindent ajándékba kapunk”.²¹⁸

A képviselők kénytelenek voltak elismerni, hogy soknemze-

tiségű területek kerültek vissza Magyarországhoz. Gajzágó ezt úgy interpretálta, hogy „nemzeti jellegünk színesebbé tételének egy újabb örvendetes fázisához érkezünk”, s a magyarság továbbhaladt azon az úton, hogy „összefoglaló eleme” legyen a Kárpátok koszorúza „gazdasági és érzelmi egységnek”. A nemzetiségeknek nyelvük használatát, kultúrájuk fejlődésének biztosítását ígérték – a teljes államhűség fejében.²¹⁹

Bárdossy miniszterelnök a „hű nemzetiséget”, a „meg nem ingott bunyevácokat és sokácokat”, s a „mindig hű muraközi népet” köszöntötte az országgyűlés szónoki emelvényéről. A szerbekről „elfeledkezett”. Nyilván nekik címezte azonban a néhány hónapos együttélés alapelvét összefoglaló mondatának első felét. „Mindenkinek a magáét és minden erőt az egyetemes célok érdekében.”²²⁰

Az országgyűlésen egyhangúlag elfogadott törvényjavaslat jóváhagyta azokat az intézkedéseket, amelyeket a kormány a Délvidék visszacsatolása érdekében tett, kimondta a Bácska, a baranyai háromszög, a Muraköz és a Murától északra eső területek Magyarországhoz csatolását. Kinevezéssel, illetve behívással biztosította e területek országgyűlési képviselését.²²¹ Felhatalmazta továbbá a minisztériumokat, hogy illesszék be a Délvidéket az ország jogrendszerébe, jóváhagyta az eddig hozott jogszabályokat, rendezte a lakosság állampolgárságát. Felhatalmazta a kormányt a visszacsatolással kapcsolatos nemzetközi szerződések megkötésére. Végül kötelezte a kormányt, hogy a területtel kapcsolatos későbbi rendeleteket 6 hónapon belül terjessze az országgyűlés elé.²²²

A visszacsatolásról hozott törvény ellen a horvát kormány megkésve, 1942. január 7-én tiltakozott a magyar kormánynál. A Mladen Lorković horvát külügyminiszter által aláírt jegyzékben sajnálkozását fejezte ki, hogy a magyar törvényhozás egyoldalúan rögzítette a magyar–horvát határt. Közölte, hogy ez az eljárás a két állam között „nem alkothat jogállapotot”, s a horvát kormány továbbra is kitart a Muraközzel kapcsolatos álláspontja mellett.²²³

Bárdossy a horvát jegyzéket igen erélyes hangon utasította vissza, és emlékeztette a horvát kormányt arra, amit Horvátország a magyar kormánynak köszönhet.²²⁴ Bárdossy ezzel az usztasa mozgalomnak korábban nyújtott segítségre, valamint

a horvát állam Horthy proklamációjával történő elismerésére utalt.

Marosy zágrábi magyar követ kormányja utasítására négy-szemközt heves szemrehányásokkal illette Lorkovićot, amiért a sajtóban cikket írt a bekebelezési törvény ellen. Azzal vádolta a horvát külügyminisztert, hogy cikke „a hónapok óta kialakulóban lévő jobb atmoszférát teljesen tönkretette és Budapesten érthetően a legrosszabb benyomást keltette, aminek visszahatása a magyar–horvát viszony alakulására nem maradhat el”. Lorković kissé zavartan azzal védekezett, hogy ők sem a magyar bekebelezési törvényt, sem a horvát tiltakozó jegyzéket nem közölték a nyilvánossággal, de az egész dolognak mégis híre ment, ezért nem kerülhette el, hogy a kormány álláspontját ilyen formában ismételten leszögezze.²²⁵

A függetlenség illúzióját keltő horvát szabor (országgyűlés) 1942. február 22-i összehívása és a magyar országgyűlés eljárása között nyilvánvaló az összefüggés. Mint Marosy Bárdossyhoz küldött 1942. február 11-i jelentésében megjegyezte: „az első szabor első ténykedése a Muraköz visszacsatolása elleni tiltakozás lesz. Szóval nemcsak a magyar közjogi példa, de a magyar taktika utánzása is közrejátszott a szabor feltámasztásának sugalmazásánál, hogy a magyar parlament bekebelező határozatával a szabor tiltakozását lehessen szembe szegezni.” Egyes horvát politikusok túlzó véleménye szerint – tette hozzá Marosy – a horvát szabor összehívásának gondolatát egyenesen a magyar parlament december 16-i összehívása váltotta ki. Szerinte a horvát kormány számítása „nem is ügyetlen”, mivel a horvátokat jelenleg „mélységes világnézeti és szociális szakadék” választja el egymástól és jelentős rétegek állnak szemben a jelenlegi rezsimmel. Viszont minden horvát „kivétel nélkül” egyetért abban, folytatta, hogy Muraköz horvát, és Horvátországhoz kell csatolni.²²⁶ A szabor látványos tiltakozása a magyar országgyűlés eljárása ellen tehát az usztasa rezsim zavaros, ingatag belső helyzetének megszilárdítását is szolgálta.

A *Hrvatski narod* című usztasa lap „Nagy külpolitikai nap a szaborban” címmel, feltűnő formában közölte Lorković külügyminiszter beszédét. Lorković Horvátország határai kapcsán a következőket mondta: a Független Horvát Állam déli

és keleti határait – a német birodalommal és a fasiszta Olaszországgal való szoros barátságnak köszönhetően – a „népi és történelmi jog alapján” vonták meg. Az északi határokról azonban kijelentette, hogy azokat kormánya mindmáig ideiglenesnek, a Muraközt pedig változatlanul Horvátország szerves részének tekinti, az etnikai elv és a történelmi jog alapján. Tompítani igyekeztén a határkérdésben elmondott éles szavait, utalt arra, hogy Horthy április 11-i proklamációjával elsőként ismerte el a horvát függetlenséget, de gyorsan hozzátette, kételkedik abban, hogy a két ország közötti baráti viszonyt „a kívánt mértékben” tovább lehet fejleszteni a határkérdés megoldása nélkül.²²⁷

A Muraköz egyoldalú bekebelezésével a magyar kormány némi elégtételt szerzett a tengeri kijárat és a Bánát elvesztéséért – a horvát kormány pedig, német és olasz támogatás híján, „emelt fővel” erőszakra hivatkozhatott.